

Türk-Sovyet İlişkilerinin Gelişmesinde Moskova Büyükelçisi Vasıf Çınar'ın Etkisi ve Vefatı Sonrası Yaşananlar

 Emre ÖZİZMİRLİLER^a

Öz

Millî Mücadele ve Cumhuriyet döneminin önde gelen devlet adamı, eğitimci ve diplomatı olan Vasıf (Çınar) Bey, Türk tarihinin dönüm noktalarından birinde etkin roller üstlenmiş bir şahsiyettir. Millî Mücadele yıllarında Batı Cephesi'nin kurulması ve örgütlenmesinde büyük bir sorumluluk alan Vasıf Bey, yalnızca askerî değil, toplumsal direnişin örgütlenmesinde de öncü bir figür olmuştur. Halkı işgallere karşı direnmeye çağıran konuşmaları, yerel direniş komitelerinin teşkilatlanmasında üstlendiği görevler ve basın yoluyla yürüttüğü fikrî mücadele, onun Millî Mücadele'ye çok yönlü katkılarını ortaya koymaktadır. Özellikle "İzmir'e Doğru" adlı gazetede yayımladığı yazılarında Türk milletinin moral gücünü ve maneviyatını güçlendirmeye çalışmış; aynı zamanda Batılı devletlerin emperyalist politikalarını ve işgaller karşısında pasif kalan İstanbul Hükümeti'nin tutumunu sert bir biçimde eleştirmiştir. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından, 1923 yılında yapılan II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinde Saruhan mebusu olarak parlamentoya girmiştir. Meclis kürsüsünde özellikle eğitim ve kültür politikalarına ilişkin nitelikli konuşmalarıyla öne çıkmış; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması ve Millî Eğitim Vekili olarak uygulanması sürecinde etkin bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'in eğitimde birliği sağlama ve çağdaşlaşma hedeflerine ulaşmasında Vasıf Bey'in reformcu kimliği belirleyici olmuştur. Eğitim hizmetlerinin yanı sıra diplomatik kariyerinde de önemli görevler üstlenen Vasıf Çınar, Türkiye'yi Prag, Budapeşte, Moskova (1929 ve 1934) ve Roma büyükelçiliklerinde temsil etmiştir. Türk dış politikasının kurumsallaşma döneminde üstlendiği bu görevler, onun uluslararası düzeyde saygın bir diplomat olarak tanınmasını sağlamıştır. 30 Mayıs 1935'te Moskova'da rahatsızlanmış, 2 Haziran 1935'te geçirdiği ameliyat sırasında vefat etmiştir. Ölümü Türkiye'de ve Sovyetler Birliği'nde derin bir üzüntü yaratmış, ardından yapılan devlet töreniyle Ankara Cebeci Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bu çalışma, Vasıf Çınar'ın yaşam öyküsünden hareketle Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimindeki etkisini ve vefatı sonrasında ortaya çıkan diplomatik yankıları incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Rusya tarihi, Türk-Sovyet ilişkileri, Chervonaya Ukraina Kruvazörü, Kocatepe Muhribi, Moskova Büyükelçiliği, Vasıf Bey (Çınar).

^a Öğ. Bnb. Öğretim Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Astsubay Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü, Beşerî ve Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Yalova/Türkiye, emre.ozizmirli@msu.edu.tr

The Impact of Vasıf Çınar, Ambassador to Moscow, On the Development of Turkish-Soviet Relations and The Events After His Death

Abstract

Vasıf (Çınar) Bey, a prominent statesman, educator, and diplomat of the Turkish National Struggle and the early Republican period, played a crucial role during one of the most significant turning points in Turkish history. During the years of the National Struggle, he took on major responsibilities in establishing and organising the Western Front, becoming not only a military figure but also a leading actor in mobilising social resistance. His speeches calling upon the public to resist the occupations, his role in organising local resistance committees, and his intellectual struggle through the press reveal his multifaceted contribution to the national movement. In his articles published in the newspaper *İzmir'e Doğru*, he sought to strengthen the moral and spiritual resilience of the Turkish nation while harshly criticising the imperialist policies of Western powers and the Istanbul Government's passive attitude towards the occupations. Following the successful conclusion of the National Struggle, Vasıf Bey was elected as the deputy of Saruhan in the Second Term of the Grand National Assembly of Türkiye in 1923. His distinguished speeches on education and cultural policies in the Assembly drew public attention, and he played an influential role in the enactment and implementation of the *Law on the Unification of Education (Tevhid-i Tedrisat Kanunu)* as Minister of National Education. His reformist identity was instrumental in realising the Republic's goals of educational unity, secularisation, and modernisation. In addition to his services in education, Vasıf Çınar represented the Republic of Türkiye abroad with great success, serving as ambassador in Prague, Budapest, Moscow (in 1929 and 1934), and Rome. His diplomatic activities significantly contributed to the institutionalisation of Turkish foreign policy. After falling ill in Moscow on May 30, 1935, he passed away during surgery on June 2, 1935. His death caused deep sorrow both in Türkiye and in the Soviet Union. This study examines Vasıf Çınar's biography, his role in the development of Turkish-Soviet relations, and the diplomatic repercussions following his death.

Keywords: Russian history, Turkish- Soviet Relations, Chervonaya Ukraina Cruiser, Kocatepe Cruiser, Moscow Embassy, Vasıf Çınar.

Влияние посла в Москве Васифа Чынара на развитие турецко-советских отношений и события после его кончины

Аннотация

Васыф-бей (Чынар) — видный государственный деятель, педагог и дипломат периода Национально-освободительной борьбы и ранней Турецкой Республики, сыгравший важную роль в одном из ключевых моментов турецкой истории. В годы Национально-освободительной борьбы он взял на себя важные обязанности по формированию и организации Западного фронта, став не только военным, но и общественно-политическим деятелем, стоявшей у истоков народного сопротивления. Его призывы к населению сопротивляться оккупации, участие в создании местных комитетов и интеллектуальная деятельность в печати демонстрируют его многогранный вклад в

национально-освободительное движение. В статьях, опубликованных в газете «İzmir'e Doğru», он стремился укрепить боевой дух и национальное единство турецкого народа, одновременно подвергая резкой критике империалистическую политику западных держав и пассивную позицию Стамбульского правительства по отношению к оккупации. После успешного завершения Национальной борьбы Васыф бей был избран депутатом от Сарухана во второй созыв Великого национального собрания Турции (1923 г.). В парламенте он выделялся своими выступлениями по вопросам образования и культуры и сыграл ключевую роль в принятии и реализации *Закона об унификации образования (Tevhid-i Tedrisat Kanunu)*, занимая пост министра национального образования. Его реформаторская деятельность имела решающее значение для реализации республиканских идеалов единства, светскости и модернизации системы образования. Помимо деятельности в сфере образования, Васыф Чынар успешно представлял Турецкую Республику за рубежом, возглавляя турецкие дипломатические миссии в Праге, Будапеште, Москве (в 1929 и 1934 гг.) и Риме. Его дипломатическая деятельность внесла значительный вклад в становление институтов турецкой внешней политики. 30 мая 1935 года он заболел в Москве, а 2 июня 1935 года скончался во время операции. Его смерть вызвала глубокую скорбь как в Турции, так и в Советском Союзе. Настоящее исследование рассматривает биографию Васыфа Чынара, его роли в развитии турецко-советских отношений, а также дипломатического резонанса, вызванного его смертью.

Ключевые слова: История России, Турецко-советские отношения, Крейсер «Червона Украина», эсминец «Коджатеке», посольство в Москве, Васиф Чынар.

Giriş

Türk-Rus ilişkileri tarihinin başlangıcı resmi kaynaklarda 15. yüzyıl sonlarına işaretlenmekteyse de söz konusu ilişkilerin çok daha geriye götürülebilecek kökleri olduğu saptanabilir.¹ Yine de devlet diplomasisi bağlamında en gelişkin ilişkiler ilk defa 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya çıkacaktır ki bu evrede, Rusların Karadeniz ve Kafkasya coğrafyasında askeri yayılma politikası yürütmesi nedeniyle Osmanlı Devleti ile güç ve hakimiyet mücadelesine başlaması kaçınılmaz bir olgu olarak gün yüzüne çıkmıştır. Bu minvalde iki devlet, 17. yüzyıl sonlarından başlayarak 20. yüzyıl ilk çeyreğine değin aralıksız olarak askeri ve siyasi ilişkiler/çatışmalar geliştirmek durumunda kalacaktır.² Söz konusu askeri ve siyasi yoğun münasebetlerin bu aşamadaki son noktası ise Birinci Dünya Savaşı'dır. 1914'te başlayan bu savaşta Osmanlı Devleti İttifak Devletleri bloğunda, Çarlık Rusya ise İtilaf Devletleri bloğunda yer almış; savaş sırasında yaşanan ihtilal neticesinde Rusya'daki yönetim biçimi ve kadroları köklü bir dönüşüm yaşamış, Türk tarafı ise savaş sonunda imzaladığı Mondros Mütarekesi gereğince yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.³ Bunun üzerine ülkede, bir yandan galip devletlerce yürütülen işgaller dönemi başlayacak, bir yandan da adı henüz konulmamış bir iç çatışmalar silsilesi

¹ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri," *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2016): 34.

² Coşkun Topal, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4/6 (2018): 314.

³ Salâhi Ramadan Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* C. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 1.

ortaya çıkacaktır. Öyle ki söz konusu dönemde İstanbul Hükümeti ile eski İttihatçı kadrolar, yeni kurulma aşamasındaki milis kuvvetler –Kuvâ-yı Milliyeciler–, ordu etrafında şekillenecek olan Anadolu hareketi ile bunların altında toplanan çeşitli alt gruplar arasında çok aktörlü bir bağımsızlık mücadelesi ve muhtemel bir bağımsızlık sonrasında ilgili örtük bir iktidar kavgası başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 16-19 Mayıs 1919 tarihlerinde Anadolu'ya geçmesiyle özdeşleştirilen Anadolu hareketi, söz konusu sürecin içerideki öncü güç unsuru olmayı başaracaktır; bu hareket, yeni kurulmakta olan Türk devletinin iktidar kadrosunu oluşturabilecektir. Bu kadro, ülkenin diplomatik ilişkilerine henüz 1919 gibi erken bir tarihten itibaren yön verecekse de tarihsel evrenin bu aşamasında girift, karmaşık ve çok aktörlü bir ilişkiler ağı söz konusudur. Dolayısıyla bu durum çalışmanın birincil konularından olan Türk-Rus ilişkilerine de doğrudan yansımış durumdadır.

Bu süreçte Rus cephesinde de karmaşık ve yeni bir ortam mevcuttur. Öyle ki 1917 Ekim Devrimi ile Rusya'da yeni bir sayfa açılmış, Bolşeviklerin ülke yönetimini ele geçirmesiyle birlikte Rusya'nın dış politikası sil baştan kurgulanmış; keskin bir değişim neticesinde eski dostlar düşman, düşmanlar ise dost konumuna mevzilendirilmiştir.⁴ Dahası, ülke içinde de henüz sonuçlandırılmamış bir iç savaş patlak vermiş; 1922 yılına kadar devam edecek olan bir belirsizlik ve iktidar mücadelesi dönemi başlamıştır. Özetlenen süreçte gerek Rusya'nın gerek Türkiye'nin köklü bir dönüşüm evresinden geçmekte olduğu belirgindir. Bu bağlamda, her iki ülkenin aralarındaki diplomatik münasebetlerin de yeni bir zemine ve muhataplık düzeyine oturtulması şaşırtıcı olmayan bir durumdur. Bu çerçeveden bakıldığında, çalışma sırasında Türk-Rus ilişkileri, önceki dönemlerin koşullarından tamamen farklı ve yeni bir evre olarak gözlemlenmiş, özetlenen konjonktürel ortamın iki ülke arasındaki ilişkilere tamamen özgün bir boyut kazandırdığı tespit edilmiştir. Çalışmanın odaklandığı bir diğer ana konu ise Vasıf Çınar Bey ve onun iki ülke arasında yeni dönemde geliştirilecek olan ilişkiler üzerindeki etkileridir. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde Türk-Rus ilişkilerinin yukarıda özetlenen tarihsel seyri, sonraki bölümlerinde ise Vasıf Bey'in söz konusu ilişkilere katkıları/etkileri incelenecektir.

1) Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri

1917 Devrimi sonrasında savaştan çekilen Rusya, 1917–1922 yılları arasında Çarlık rejimini destekleyenlerle Bolşevikler arasında yaşanan çatışmalara ve iç savaşa sahne olmuştur. Aynı dönemde Türkiye'de ise Mondros Mütarekesi'ni takiben Rusya'daki iktidarı elinde bulunduran Bolşeviklerle temas kurmak isteyen farklı gruplar mevcuttur. Bunlardan ilki, büyük savaşın mağlup iktidarı olan İttihatçılardır ki bu grup, her ne kadar savaşı kaybeden hükümet olmak gibi kötü bir hatıra ile yönetimden çekilmişse de örgütlenme ve ülkenin iç dinamiklerine nüfuz edebilme kudreti bağlamında hâlâ etkin bir güç konumundadır. Öyle ki, bu grubun yurt dışında bulunan lider kadrosunun söz konusu temas çabaları bir yana, ülke içinde de Karakol Cemiyeti adındaki uzantısı faaliyetlerini sürdürmektedir. Bolşeviklerle diplomatik ve ideolojik ilişkiler geliştirmek isteyen bir diğer grup ise Mustafa Suphi grubudur ki bu grubun tek gayesi ortak düşmana karşı

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011), 345.

stratejik bir müttefiklik kurmak olmamıştır. Bunun da ötesinde, bu grup, Bolşeviklerle ortak bir ideoloji ülküsüyle –komünizm– hareket etmek istemiş, söz konusu yönetim sistemini Türkiye'ye getirerek –tıpkı İttihatçılar gibi– Türkiye'de iktidara gelmeyi hedeflemiştir.⁵ Bolşeviklerle temas kurmaya çalışan üçüncü grup ise BMM'de Halk Zümresi adıyla temsil edilecek Yeşil Ordu Cemiyeti'dir. Bunlara ek olarak, Mustafa Kemal Paşa ve grubu da kongreler döneminden itibaren Bolşeviklerle temas kurma teşebbüslerinde bulunmuştur; TBMM'nin kurulmasından sonra ise bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova'ya bir mektup ve bir resmî heyet gönderilecektir.⁶ Görüldüğü gibi bahsedilen dönem hem Rusya'da iç savaşın devam ettiği hem de Türkiye'de farklı grupların iktidar için mücadele ettiği bir sürece sahne olmuştur ki bu sırada hâlâ varlığını devam ettirmekte olan İstanbul Hükümeti'ni de unutmamak gerekir. Söz konusu girift ilişkiler ağı ve teşebbüsleri ancak konjonktürel koşulların Ankara lehine döndüğü dönemlerde somut sonuçlar vermeye başlayacaktır. Yine de özetlenen durumun Ankara-Moskova ilişkilerinin kurulmasını ve geliştirilmesini geciktirici bir etki yaptığı belirgindir. Kaldı ki Türkiye'deki ulusal savaşın sonucu Bolşevikler tarafından uzunca bir süre kestirilemediğinden, onlar da dönem boyunca zaman zaman Enver Paşa'nın mevcut karizmasını kullanıp kullanamayacaklarını, onun üzerinden İttihatçılarla temas kurup kuramayacaklarını tartmışlardır.⁷

Diğer yandan, Mustafa Suphi Bey'in samimi bir komünist olması ve Anadolu için de Bolşevik örneğinde görülen ülkeyi hayal ediyor oluşu kendisinin Bolşevikler açısından görmezden gelinemeyecek bir aktör olmasını sağlamıştır. Tüm bu nedenlerdir ki Türkiye ile Moskova arasında imzalanan ilk resmî ittifak anlaşması ancak 1921 yılı mart ayı gibi geç sayılabilecek bir tarihte gerçekleşebilmiştir. Bahsedilen devletlerarası/hukuki etkileşimin resmîyet kazanmasında yaşanan gecikmede, Mustafa Arıkan'a göre, savaş sonrası dönemde Türkiye'de ortaya çıkan otorite boşluğu ve böylelikle iktidarı ele geçirebilmek adına farklı siyasal aktörler/gruplar arasında yaşanan mücadele sebep gösterilebilir. Zira bu dönemde Bolşeviklerle irtibat kurmak amacıyla ortaya çıkmış gruplar; İttihatçılar, Mustafa Suphi Bey grubu ve Yeşil Ordularlardır; kısa süre sonra bunlara Anadolu Hareketi ve Ankara Hükümeti de dahil olacaktır.⁸ Bu noktada özetlenen sürecin kronolojik seyrini inceleyebiliriz.

Osmanlı hükümetinin Birinci Dünya Savaşı'nda, ihtilal sonrası Bolşevik hareketiyle irtibatı/ilgisi oldukça sınırlı olmuştur. Bu bakımdan Rusya'daki yeni rejimle temas kuracak diplomatik temsilciliklerin ancak savaş sona ermekteyken açılacak olması dikkat

⁵ Mustafa Suphi, 1914 yılında siyasi iltica yoluyla Rusya'ya gitmiş, burada geçirdiği zaman zarfında samimi olarak Bolşevik hareketini desteklemiş, özellikle Bakü başta olmak üzere bölgede etkin bir Türk Komünist hareketine öncülük etmiştir. Savaş sonrası dönemde bu grup Anadolu'ya geçerek özetlenen ülkülerini gerçekleştirmek isteyecektir. Bu bakımdan Bolşeviklerle temas noktasında Türkiye'yi temsil ettiği iddiasına sahip güçlü bir aday oldukları söylenebilir. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997).

⁶ Mustafa Arıkan, "Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Görülen Bolşevik Eğilimleri ve Kaynakları," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 46 (2024): 271-272.

⁷ Bu konuda gösterilebilecek en somut gelişme/örnek Eskişehir-Kütahya Savaşlarından sonra Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme teşebbüsüdür ki bu süreçte Bolşeviklerin, yarıdımının devamı için bu olasılığın gerçekleşmesini talep ettiği bilinmektedir.

⁸ Arıkan, "Millî Mücadele Dönemi," 239.

çekicidir.⁹ Dahası, dönem boyunca bölgedeki Türk diplomatlarından alınan raporlara yansıyan görüşler Bolşevik hareketinin Rusya’da kalıcı olamayacağına yönelik olmuştur. Örneğin, Yalçın Murgul’un incelemesine göre, 1918 yılında buradan alınan diplomatik raporlarda, Bolşeviklerin kalıcı bir idare kurabileceklerine İstanbul’da pek ihtimal verilmediği görülmektedir.¹⁰ Bu durumun ortaya çıkmasında Moskova’nın “kurtuluş” umudunu savaşın galip devletlerine bağlayan İstanbul Hükümeti açısından, ilgi çekici olmayan bir müttefik adayı olması etkili olmuştur. Diğer yandan, Mart 1919’da toplanan 1. Enternasyonel’de Türkiye’deki gelişmelerden de söz edilmiş; bu ülkede de muhtemel bir işçi uyanışı/hareketi yaşanabileceği belirtilmiştir.¹¹ Aynı süreçte, İstanbul Hükümeti’nin Türkiye’deki etkinliğinin iyiden iyiye azalmaya başladığı, yeni dönem için iktidar adayı olarak yeni aktörlerin ortaya çıktığı belirtilmişti. Bu durum nedeniyle, Sovyetler açısından Türkiye’nin olası bir müttefik ve rejimdaş olarak görülmesi beklenebilir.

Diğer taraftan, Türkiye’deki Anadolu hareketinin taşıyıcı unsuru ve birincil güç odağının Mustafa Kemal Paşa çevresinin olacağı 1919 yılı sonlarına yaklaşırken belirginlik kazanmış durumdadır. Bunun beraberinde yaşanan gelişmeler neticesinde Ankara Hükümeti ile Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC)¹² arasında resmî ilişkilerin başlangıcının, 23 Nisan 1920’de, Büyük Millet Meclisi’nin (BMM) açılışından üç gün sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Bolşevik lideri Lenin’e yazılan mektup ile başladığı kabul edilebilir.¹³ “*BMM’nin Moskova Hükümetine Birinci Teklifnamesidir*” başlığını taşıyan bu mektupta diplomatik ilişkilerin kurulması teklif edilmiş, askerî işbirliği ve maddî yardımlar talep edilmiş; ayrıca Ruslardan Ankara Hükümeti’nin yürüttüğü mücadeleye siyasî destek vermesi istenmiştir. Aktarılan süreçte, her iki ülke açısından da dış ve iç politik koşullar çok yönlü belirsizlikler içermektedir. Bu bağlamda, İngiltere ve Fransa’nın Rusya’da devam etmekte olan iç savaşta eski Çarlık rejimi gruplarına askeri ve mali destek vermeyi sürdürüyor oluşu Bolşeviklerin alternatif siyasi desteklere ihtiyaç duymasının temel nedeni olarak gösterilebilir. Öyle ki, Bolşevikler İngiltere ve Fransa’nın söz konusu tutumuna karşılık olarak yayınladıkları deklarasyonda, tüm ulus ve hükümetlere emperyalizme karşı birlik olma çağrısında bulunacaktır.¹⁴ Bu noktada açıktır ki; siyasi konjonktürün beraberinde getirdiği “ortak düşman” durumu Anadolu Hareketi açısından da Bolşevikleri oldukça uygun ve gerekli bir müttefik adayı yapmakta, ihtiyaç duyulan askeri ve mali desteklerin bu müttefik

⁹ Yalçın Murgul, “Osmanlı Devleti İçin Bolşevik İhtilali Neyi İfade Ediyordu?,” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 13/26 (Güz 2017): 12.

¹⁰ Söz konusu raporlarla ilgili detaylı bilgi için bk. Yalçın Murgul, “Osmanlı Devleti İçin Bolşevik İhtilali,” 15.

¹¹ Umut Bekcan, “Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68 (2013): 82.

¹² 31 Aralık 1922 tarihine kadar bu isim tercih edilmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adı 31 Aralık 1922 tarihinden sonra kullanılmaya başlanmıştır. Bk. Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler,” *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I (1919-1980), ed. Baskın Oran, 12. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 155.

¹³ Çağatay Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 24 (2008): 279.

¹⁴ Nurettin Çakıcı & Hikmet Öksüz, “Bolşevik Rusların Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri,” *CTAD* 32 (Güz 2020): 718.

aracılığıyla karşılanabileceğini düşündürmektedir.¹⁵ Ne ki aynı süreç ve ortam, Türkiye'de bir yandan da karmaşık bir iç mücadele dönemine sahne olmaktadır ki ülkedeki hâkim unsurun hangi gruplar olacağı henüz kesinlik kazanmış değildir. Birazdan detaylandırılacak olan söz konusu iç çatışmaların boyutları bir yana, aktarılan mektubun ve böylece kurulan ilk resmi temasların seyri mevcut konjonktürel ortamın gerekleri doğrultusunda olmuştur.

Bu bağlamda, talep edilen desteklere karşılık olarak Ankara Hükümeti tarafından Bolşeviklere, emperyalist güçlere karşı ortak mücadele verileceği vaat edilmiştir.¹⁶ Mektuba 3 Haziran 1920 tarihinde RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin tarafından cevap verilmiş; Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin başında bulunduğu yeni Türk Hükümeti'nin dış politikasının temel ilkeleri hususunda Sovyet Hükümeti'nin memnuniyeti dile getirilmiştir. Aynı mektupta, vakit kaybetmeksizin iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve konsolosluk faaliyetlerinin başlatılması istenmektedir. Kurulmak istenen ortaklık nedeniyle Çiçerin'in mektubu son derece dostane ve iyi niyetlerini yansıtmaya mahiyettedir. Öyle ki, Türk bağımsızlık mücadelesinin başarıyla sonuçlandırılmasının Sovyetler açısından bir onur kaynağı sayılacağı mektupta belirtilen hususlar arasındadır.¹⁷ Böylece başlatılan ilk resmî diplomatik ilişkiler,¹⁸ BMM'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığında kurulan bir heyetin 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya gönderilmesiyle sürdürülecektir. 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya ulaşan heyet, Lenin ve Sovyet diplomatlarıyla yaptıkları görüşmelerin ardından 24 Ağustos 1920 tarihinde Bolşevik yetkilileriyle bir dostluk antlaşması imzalamıştır.¹⁹ Anlaşma gereğince Rus hükümeti tarafından Türkiye'ye ilk mali yardımlar yapılacak, bu çerçevede takdim edilmesi kararlaştırılan altınlar 7-8 Eylül 1920 tarihleri arasında Erzurum'a ulaştırılacaktır.²⁰ Bir kısmı bölgedeki askeri ihtiyaçlar için kullanılan söz konusu altınların kalan kısmı ise Ankara'ya gönderilecektir.²¹

Takip eden süreçte, Kasım 1920'de toplanacak Komintern toplantısına Ankara'nın

¹⁵ Diğer yandan söz konusu uygun müttefiklik durumunun her iki ülke adına da rasyonel ve konjonktürel gerekliliklere dayandığı belirgindir. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa liderliğinde hareket eden Ankara'nın barış döneminde ülkeyi Bolşevikleştirmek gibi bir ideolojik gayesi bulunmamaktadır. Benzer biçimde Bolşeviklerin bu ortaklıktaki birinci önceliği kendi rejimlerini uluslararası alanda meşru bir zemine oturtabilmek ve hukuki tanınırlık durumunu gerçekleştirebilmektir. Bu konuda detaylı bir değerlendirme ve inceleme için bk. Nurettin Çakıcı-Hikmet Öksüz, "Bolşevik Rusların Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri."

¹⁶ Mehmet Özalper, "Millî Mücadele Döneminde İki Hariciye Bakanı: Bekir Sami Bey (Kunduh) ve Yusuf Kemal Bey (Tengirşek)," *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, ed. İrşad Sami Yuca & Hidayet Kara, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019), 488; Behhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri," 279; Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler," 167.

¹⁷ TDA, 571-34724-136606-1; TDA, 571-34724-136606-2.

¹⁸ Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler," 167.

¹⁹ Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler," 169.

²⁰ İlk Sovyet yardımlarının Anadolu'ya ulaşması 1920 yılı Eylül ayını bulmuşsa da sonraki süreçte de söz konusu yardımlar devam ettirilecektir. Yine de bu yardımların Anadolu'nun ihtiyaçlarını karşılamak bakımından tam anlamıyla yeterli olduğu söylenemez. Zira bu konuda, Anadolu'daki ulaşım ağının yetersizliği ile Sovyetlerin de hali hazırda bir iç savaş yönetiyor olmaları görmezden gelinmemelidir. Diğer yandan alınan yardımların özellikle askeri malzeme olarak yapılan aynı kısmı devam etmekte olan fiili savaş durumu nedeniyle Ankara Hükümeti açısından çok daha kıymetli addedilebilir. Bu konuda daha geniş bir inceleme için bk. Nurettin Çakıcı, "Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 73 (2023): 85-109.

²¹ Ankara'ya ulaştırılan altınlarla subay ve devlet memurlarının maaşları ödenmiştir. Bk. Behhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri," 281.

da bir heyet göndermesi kararlaştırıldı.²² Bu karar, Batılı emperyalist devletlere karşı gösterilen somut bir mesaj olarak değerlendirilebilir. Kurulmakta olan söz konusu yeni müttefiklik durumu diğer yönüyle ise pürüzsüz değildir. Öyle ki, Bolşevik yönetiminin Türkiye’de de benzer bir yönetim anlayışına geçilmesi arzusu iki ülke arasındaki olası bir uyumsuzluğun birincil nedeni olabilecektir. Bu nedenle Ankara Hükümeti, konuyla ilgili ılımlı bir adım atma ihtiyacı duymuş; Türkiye’de güdümlü bir komünist fırkanın teşekkül etmesini sağlamıştır.²³ Kuruluş gerekçesi düşünüldüğünde, bu fırkanın uzun ömürlü olmayacağı doğal olarak kabul edilebilir.²⁴ Kaldı ki, bu süreçte Bolşeviklerle temas kurma çabası gösteren Türkiye’deki diğer grupların varlığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Aynı günlerde devam etmekte olan İttihatçı cephenin ve Mustafa Suphi Bey çevresinin konuyla ilgili faaliyetleri bir yana, yine 1920 yılının aralık ayına gelindiğinde Ankara, İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey başkanlığındaki ikinci bir heyeti Moskova’ya gönderecektir. Bu heyet, 16 Mart 1921 tarihinde Bolşevik yönetimiyle “*Moskova Antlaşması*”nı imzalayacak, böylece Sovyetler, Anadolu hareketinin “*milli ant*”nı tanıyan ilk *düvel-i muazzama* olacaktır. Türkiye’nin bugünkü doğu sınırını da belirleyen bu anlaşma ile Türk hükümeti ayrıca, Çarlık Rusya’sına olan borçlarından kurtulmuş, Moskova ile hukuki bir zeminde diplomatik temaslar kurmanın önünü açabilmiş, buradan gelecek yeni yardımların daha kolay ve doğrudan yapılabilmesini sağlamıştır.²⁵ Diğer yönüyle bu antlaşma, Türkiye’nin dış siyasetinin yönünü belirleyen ilk diplomatik antlaşma olarak tarihe geçmiştir.²⁶ Anlaşmada iki hükümetin “milletlerin kardeşlik prensipleri ve halkların kendi kaderlerini tayin hakkına sahip oldukları konusunda hemfikir oldukları ve emperyalistlere karşı mücadele konusunda dayanışma içerisinde oldukları” önemle belirtilmiştir. (*Wilson Prensipleri*) Ayrıca tarafların daimî dostluk ve gerçek iş birliğini öngören münasebetleri kurma yönünde istekli olduklarının da altı çizilmiş, iki devlet arasında imzalanan bütün eski anlaşmalar geçersiz ilan edilmiştir.²⁷

Kabul etmek gerekir ki Türkiye’nin Millî Mücadele hareketi, selef iktidar İttihat Terakki Partisi’nin örgütlenme ve organizasyon tecrübesinden bağımsız olarak başlatılmamış; en azından başlangıç aşamasında, bu grubun arka plandaki çalışmalarından yalıtık bir seyir izlememiştir. Öyle ki bazı araştırmalara göre Mustafa Kemal Paşa’nın başlattığı hareket dahi belli bir süre İttihatçıların yardımlarıyla

²² Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri,” 283.

²³ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu (İstanbul: Temel Yayınları, 2002), 38.

²⁴ Komünizm faaliyetlerini kontrol altına almak ve Sovyetleri de memnun etmek için Mustafa Kemal, hükümet ile sıkı temas halinde olan ve sayıları yirmiyi geçmeyen, Refik (Koraltan), Mahmut Esat, Kılıç Ali, Tevfik Rüstü (Aras), Yunus Nadi, Mahmut Celal (Bayar) gibi bazı yakın arkadaşlarına bir Komünist Parti Kurmalarını gizlice emretti. Bu grubun sekreteri Hakkı Behiç’ti. Partiye göre komünizm, Türk milletinin mutluluğunu sağlayacak bir vasıta, milliyetçilik de partinin ana hedefi ve idealiydi. Parti bir süre sonra Sovyetler ve asıl Türk komünistleri tarafından “emekçi kitleleri aldatmak isteyen bazı Türk paşaların eseri” olmak iddialarıyla hücumu uğramıştır. Bk. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 435.

²⁵ Antlaşmanın önemli maddeleri için bk. Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler,” 171-174.

²⁶ Özalper, “Millî Mücadele Döneminde İki Hariciye Bakanı,” 493.

²⁷ Hümeýra Karabıyık, “Moskova Antlaşması,” Atatürk Ansiklopedisi (2024), erişim 12.06.2026, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/360/Moskova_Antlasmasi

sürdürülmüştür.²⁸ Örneğin, Emel Akal'a göre Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'ne kabulü ve reis seçilmesi, doğudaki gayriresmî İttihat ve Terakki örgütlerinin etkisiyle gerçekleşmiş, bu aşamada İttihat ve Terakki – Mustafa Kemal ortaklığı henüz bozulmamıştır. Yine de söz konusu destek sınırlı bir destektir ve Mustafa Kemal'in liderleşmemesi koşuluyla verilmek istenen bir destektir.²⁹ Bu bağlamda, savaş sonrası dönemde öne çıkan resmî grup Karakol Cemiyeti'dir ki bu grubun ülke içindeki tüm faaliyetleri, ülke dışında bulunan İttihatçı liderlerin kontrolü ve etkisi altında sürdürülecektir. Dahası, bu grup Bolşeviklerle başlatılmak istenen diplomatik ilişkilerin sürdürülmesinde de etkin bir rol üstlenmiş durumdadır. Buna göre, Sivas Kongresi sonrası 1919 yılı ekim ayında bu cemiyetin girişimleriyle Uşak'ta bir kongre düzenlenmiş, burada alınan karar gereğince Baha Sait Bey, tüm Türkiye'yi temsil edeceği iddiasıyla Bolşeviklerle görüşmek üzere Bakü'ye gönderilmiştir. Burada Kafkasya İştirakiyun Fırkası Yerel Merkez Komitesi temsilcisi ile Türkiye adına iş birliği ve dostluk anlaşması imzalanmıştır; ancak Kara Vasıf Bey'in anlaşma metnini onaylaması için Mustafa Kemal Paşa'ya göndermesi, Gazi'nin tepkisine neden olacaktır. Bu minvalde Kara Vasıf Bey'e gönderilen cevapta; Karakol Cemiyeti'nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ancak İstanbul temsilciliği olarak kabul edildiği, tüm ülke adına karar alma yetkisine sahip olmadığı bildirilmiştir. Dolayısıyla anlaşmanın tanınmayacağı belirtilmiş, ülkedeki tüm ARMHC temsilciliklerine Karakol Cemiyeti hakkında bir uyarı yazısı gönderilmiştir.³⁰ Sonraki süreçte Kara Vasıf Bey ve cemiyetin diğer önde gelen liderleri, Mart 1920'de Malta'ya sürgüne gönderilenler arasında yer alacaktır; bu olaydan bir ay sonra Karakol Cemiyeti kendisini feshedecek, yayımlanan bildiriye grubun çalışmalarının Heyet-i Temsiliye çatısı altında sürdürüleceği bildirilecektir.³¹

Özetlenen süreç Mustafa Kemal Paşa ve Ankara'nın ülkeyi yönetme erkini TBMM dışındaki hiçbir güç unsuru ya da grupla paylaşmama noktasında son derece dikkatli hareket ettiğini göstermektedir. Bahsi geçen iç çatışma ihtimallerinin ortadan kaldırılabilmesiyle Moskova ile tek başına temaslar kurmaya başlayan Ankara, söz konusu iradesine karşın, bir yandan da Yunanlılarla devam etmekte olan savaşın sonuçlarını da kendi lehine çevirmek zorundadır. Bu konu Sovyetlerin de Ankara'ya yaklaşımını doğrudan etkilemesi bakımından birincil öneme sahip konulardandır. Örneğin 1921 Temmuz'unda yaşanan Kütahya-Eskişehir Savaşlarını takiben Sovyet tarafı, Enver Paşa ile temaslarını yeniden sıklaştırma ihtiyacı duymuş, Anadolu'ya yardımlarını sürdürmek adına Enver Paşa ve beraberindeki askerî birliklerin Anadolu'ya geçmesini

²⁸ Bu ortaklık bağımsızlık ülküsü nedeniyle kurulmuşsa da bozulma nedeni; her iki grubun da barış dönemine geçildikten sonra iktidara gelme isteği ve rekabetinden kaynaklanmıştır.

²⁹ Emel Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 379-380.

³⁰ Karakol Cemiyetinin bu dönemde ülkenin kurtuluşu adına kendi içinde kabul ettiği fırka nizamnamesi 1926 İzmir Suikast Davaları sırasında sorumluların idam edilmelerine neden olacaktır. İncelenmekte olan süreçte ortaya çıkan söz konusu iktidar mücadeleleri sonraki dönemde böyle bir noktaya varmıştır.

³¹ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 76-78. Özetlenen süreçte Ankara ve Karakol Cemiyeti arasındaki uyumsuzluk ve çift başlılığın temel nedeni bahsi geçen iki grubun da iktidara gelme amacıyla hareket ediyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Söz konusu çatışma Tek Parti Döneminde de gizli bir biçim alarak devam etmiş, bir müddet sonra da İttihatçıların yönetimden tamamen tahliye edilmeleriyle neticelendirilmiştir.

istemıştır.³² Bununla birlikte, bu olaydan önce 1920 yılı boyunca cereyan eden olayların gelişimi de Ankara-Moskova ilişkilerini karşılıklı olarak “koşullu” bir güven ortamına sürüklemiş durumdadır. Zira Millî Mücadele sürecinde Sovyet tarafı Mustafa Kemal Paşa ve destekçilerinin komünizmi benimsemediklerini bilmektedir. Buna karşın, ortak menfaatler gereği iki ülke arasında iş birliği sürecini geliştirme gereği duyan Sovyetler Anadolu hareketiyle temas kurmak zorundadır. Söz konusu zorunlu iş birliği gereğince, yönetim biçimi ve anlayışı bakımından mevcut aykırılığa rağmen iki hükümet birçok dış politika konusunda beraber hareket etmek durumundaysa da halihazırdaki güvensizliğin tamamen ortadan kalkması mümkün olmayacaktır.

Bu çerçeveden bakıldığında, Sovyetlerin temas kurmak istediği öncelikli grubun eski İttihatçılar olması anlaşılabilir gerekçelere dayanmaktadır. Bu nedenledir ki, Mustafa Kemal Paşa dahi dönemin özetlenen ortamı gereği, Ruslarla ilk temaslarını Enver Paşa'nın yakın çevresinden aracılar yoluyla gerçekleştirmiştir.³³ Diğer taraftan, Ruslar açısından Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yürüttüğü hareketin, görmezden gelinemeyecek bir hakimiyet kazanmakta olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Buna karşın süreç boyunca, Rusya'da güçlü bir oluşum içerisinde bulunan Mustafa Suphi grubunun da Anadolu'daki bağımsızlık hareketlerinde ne dereceye kadar etkili olabileceği Bolşevikler açısından göz ardı edilemeyecek bir diğer olasılık olarak masada bulunmuş; bu faktör, politika ve diplomasi oyununun çok yönlü yapısında 1920 yılı aralık ayına değin varlığını sürdürmüştür. Zira bu grup, komünizme dayalı bir devlet mekanizmasında Türkiye'de iktidara gelmeyi hedeflemiş, bu özelliği nedeniyle Moskova için daha uygun bir müttefik adayı olabilmıştır. Bu doğrultuda, Aralık 1920'de Anadolu'ya geçiş yapmak ve burada, yukarıda özetlenen amaçları doğrultusunda faaliyet göstermek isteyen Mustafa Suphi Bey ve beraberindekiler, Kazım Karabekir'e bağlı birliklerce sınır dışı edilmişlerdir. Hemen akabinde, bu olaydan yaklaşık bir ay kadar sonra ise Mustafa Suphi ve beraberindeki kişiler -büyük olasılıkla Anadolu Hareketi tarafından- Karadeniz'de öldürülmüştür ki böylelikle, Ankara'nın içerideki rakiplerinden biri daha devre dışı bırakılabilmıştır.³⁴

Moskova Antlaşması ile devletlerarası hukuki bir dayanak noktası bulan Ankara-Moskova ilişkileri, Ekim 1921'e gelindiğinde imzalanan Kars Antlaşması ile biraz daha perçinlendi. Türk hükümeti ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalanan bu anlaşma ile Rusya'dan gelen yardımların hız kazanması mümkün olmuştur. Hemen akabinde, 2 Ocak 1922 tarihinde ise Ankara ile Ukrayna arasında bir başka dostluk ve kardeşlik anlaşması imzalanacaktır ki tüm bu anlaşmalar, Ankara'nın komşularıyla olan ilişkilerinde önemli hamleler olarak, Batı ile sürdürülen fiili savaşta kazançlı bir hukuki zeminde ilerlemesini sağlamıştır. Tüm bunlar, Rusya'dan gelen askeri, siyasi ve mali yardımların da güvenilir bir zemine oturmasını sağlamış; Lozan Antlaşması'na kadar

³² Turhan Ada, “Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922),” *Bellekten* 82/295 (2018): 1137. Bu durum, Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin ne denli belirsiz bir zeminde geliştiğini ve tarafların birbirine büyük oranda konjonktürel koşullar gereğince yaklaştığını göstermektedir. Özetlenen durum esasen Tek Parti Döneminin büyük bölümünde bu haliyle devam etmiştir ki 1939 sonrası dönemde başlayan diplomatik uzaklaşmada bahsedilen güvensizlik ve ideolojik ayrışmanın etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

³³ Turhan Ada, “Rus-Batı Rekabetinin,” 1128-1129.

³⁴ Bu konuda detaylı bir inceleme için bk. Yavuz Aslan, “Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi.”

devam edecek olumlu ikili ilişkiler bağlantılarını kuvvetlendirmiştir.³⁵ Yine de Nisan 1922'ye geldiğinde ikili ilişkiler ciddi bir diplomatik krizle karşı karşıya kalmıştır ki buna göre; Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğinde görevli bir askerî ataşelik personeli hakkında casusluk olayına karıştığı iddiası söz konusu olmuştur. Olay sırasında Sovyet polisi Türk askerî ataşelerin evlerini basıp kendilerini tutuklayınca Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, RFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan'a sert bir nota gönderecektir. Böylelikle başlayan siyasi gerilim, Sovyet Hükümeti'nin tutuklanan Türkleri sınır dışı etmek istemesiyle biraz daha yükselmiş; Ankara buna karşılık ülkedeki büyükelçisini geri çağırmıştır.³⁶ Ali Fuat Paşa ve beraberindekilerin Ankara'ya dönmesine neden olan bu olay, denk geldiği dönem itibarıyla Büyük Taarruz öncesinde belirsizliklerin yoğun olduğu bir döneme rastlamaktadır.³⁷ Ankara'nın iç politikada yoğun baskılarla mücadele etmek durumunda kaldığı bu dönem, bu örnekte de görüldüğü gibi, dış politika gelişmelerine de doğrudan yansımıştır. Neyse ki bahsi geçen elçilik krizi Moskova'nın Temmuz 1922'de resmi düzeyde özür dilemesi neticesinde sona erecektir. Yine de iki devlet arasındaki ilişkilerin sonraki süreçlerde de zaman zaman benzer krizler atlatmış olduğu hatırlatılmalıdır.

Aynı yılın takip eden aylarında Ankara Hükümeti, Büyük Taarruz sonrası İtilaf Devletleri'yle Mudanya'da ateşkes şartlarını görüşmek için Sovyet Hükümeti'ne haber vermeksizin bir görüşme tertiplemiş, bu durum Moskova'nın rahatsızlık duymasına neden olmuştur. Bu bağlamda bahsedilen süreç, iki ülke arasında yeni bir soğukluğun doğmasına yol açmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasına neden olarak, Ankara hükümetinin askerî olarak Rusya'nın müttefikliğini gerekli ve elzem görmekle beraber, siyasi/ideolojik açıdan savaş durumunda olduğu Batılı devletlere daha yakın tercihlere sahip olması gösterilebilir. Bu bakımdan savaş sonrası dönemi de planlamak durumunda olan Ankara, Sovyetlerin müttefikliğini kaybetmemek adına çetin bir masada buluşacağı (Mudanya ve Lozan) İngiltere ve Fransa'nın siyasi bakımdan tepkisini çekmek istemeyecektir.³⁸ Türk-Rus ilişkilerindeki söz konusu soğukluğun güncel/somut göstergeleri şu örnekler incelenerek de kestirilebilir: Ankara Hükümeti'nin, Sovyetlerin Ankara'daki Dış Ticaret Temsilciliğini kapatmak istemesi ilişkilerde soğuk rüzgârların esmeye başladığının ilk göstergesi olmuştur. Sovyetlerin saltanatın kaldırılmasına istinaden gönderdiği tebrik mesajına Ankara'nın yaklaşık bir ay sonra yanıt vermesi, Anadolu'da komünistlere karşı bir baskının başlaması, komünistlerin tevkif edilmesi, işçi örgütlerinin kapatılması; buna karşılık Sovyetlerin Türk vatandaşlarına Batum'a girişleri için vize vermemesi, Lozan Antlaşması'na giden süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinde soğukluk yaşandığının göstergeleri arasındadır.³⁹ Bu bağlamda Sovyet yönetimi, Lozan Antlaşması'nın sadece Boğazlar ile ilgili oturumlarına katılmıştır. Sovyetler Birliği Lozan'daki Boğazlar Sözleşmesi'ni

³⁵ Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler," 175.

³⁶ Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler," 175.

³⁷ Konuyla ilgili birincil bir kaynak olarak bk. Ali Fuat Cebesoy, "Moskova Hatıraları," 341.

³⁸ Bu hassasiyet Lozan'a ara verilen günlerde de korunmuş, İzmir'de düzenlenen Maarif Kongresinde savaş sonrası dönemde Batı tarzı siyasi yönetim ve toplumsal kabullerin önceleneceği vurgulanmıştır. Bu, bir yanıyla oturulacak olan masadan daha karlı sonuçlar elde etmeyi amaçlayan bir stratejiye de Ankara'nın "Batılılaşma" ilkesinde de görüldüğü üzere samimi olarak hayata geçirmeyi planladığı bir yöndür. Bu durum, Türk-Rus ilişkilerini en başından itibaren konjonktürel koşullar zeminine yerleştirmektedir.

³⁹ Umut Bekcan, "Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması ve Türkiye," *Belgi Dergisi* 2/22 (2021): 245.

imzalamış, ancak Boğazların durumunu şimdilik İngiliz siyasetine ve isteğine uygun şekilde çözüme kavuşturan bu sözleşmeyi onaylamamıştır. Buna karşın Moskova – Ankara'nın da onayladığı şekilde– boğazların esasen Türk egemenliği altında yönetilmesini istemektedir.⁴⁰

Lozan sonrası dönemde her iki ülkenin de iktidar unsurları ve yönetim biçimleri belirginlik kazanmıştır. Bu süreçte Türk-Rus ilişkileri, başlangıç evresinde olduğu gibi “koşullu mütteliklik” zemininde seyretmeyi sürdürmü; ideolojik olmasa da politik konjonktür gereğince çoğunlukla yakın ve dostane bir ilişki içinde olmuştur. Bu minvalde Aralık 1925'te Paris'te imzalanan “Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması” anılabilir. Söz konusu anlaşmaya giden süreç, kasım ayında buluşan Rus Hariciye Komiser Yardımcısı Litvinov ve Türkiye sefiri Zekai Apaydın'ın görüşmesiyle başlayacaktır; bu görüşme sırasında taraflar, yakın geçmişte imza edilen Locarno Anlaşması'nın her iki ülke için de ortak bir tehlike olduğu konusunda mutabık kalmışlardır. Bunun üzerine aralık ayına gelindiğinde, Dışişleri Bakanı Çiçerin ile Tefvik Rüştü (Aras) Bey arasında adı geçen dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalanacaktır.⁴¹ Sovyetlerin Locarno Antlaşması'nın dışında tutulması yanı sıra, bu antlaşmanın imzalanmasında Musul Sorunu'nun Türkiye aleyhine sonuçlanmış olması da önemli bir gerekçeyi teşkil etmektedir. Bu bakımdan her iki ülkenin de Avrupalı devletlerle sorunlarının devam ettiği söylenebilir.⁴² Diğer yönüyle ise Türkiye ve Sovyetler arasında imzalanan bu antlaşma, milletler arasında tarafsızlık ve saldırmazlık için ikili anlaşmalar yapılması sistemini getirmiş; bu yönüyle Orta Doğu başta olmak üzere bölgede barışın sağlanmasına yardımcı olmuştur.⁴³

Bu tarihten sonraki Türk-Rus ilişkileri de benzer şekilde konjonktürel koşullar minvalinde ve çoğunlukla dostane bir rotada seyredecektir. Öyle ki, çeşitli dönemlerde Vasıf (Çınar) Bey'in de görev üstlendiği söz konusu ikili ilişkilerin yönetimi süreci 1939 yılına değin büyük çaplı bir krizle karşılaşmayacaktır. Bu bakımdan iki ülke arasında ilk olarak 1927 yılında ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla Ankara'da “*Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması*” imzalanmıştır.⁴⁴ Ertesi yıl Sovyetler Birliği 3 Kasım 1928 tarihinde Moskova'da yapılması planlanan Sağlık ve Ziraat Konferansı'na Türkiye'den de bir heyetin katılması için davette bulunmuştur.⁴⁵ Aynı yıl Mart 1928'de Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı'na Sovyet Hükümeti'nin önerisiyle Türkiye de davet edilmiştir. İki ülke, Briand-Kellogg Pakti'nda ve Litvinov Protokolü'nde de ortak hareket etmiş;⁴⁶ 1929 yılına gelindiğinde yapılan protokol ile 1925'te imzalanan dostluk ve saldırmazlık antlaşması iki yıllığına uzatılmıştır. Dolayısıyla söz konusu protokol ve bahsedilen diğer gelişmeler 1930'lu yılların başlarında Türk-Sovyet ilişkilerinin yakınlığının önemli göstergelerinden sayılabilecektir.⁴⁷

⁴⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 259.

⁴¹ Bekcan, “Devrimden Sonra,” 98; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 111.

⁴² Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler,” 315.

⁴³ Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler,” 316.

⁴⁴ Benhür, “1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri,” 301.

⁴⁵ TDA, 571-34758-136104-3.

⁴⁶ Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler,” 317; Benhür, “1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri,” 302-305.

⁴⁷ Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler,” 318.

1930'lara gelindiğinde, uluslararası ortamdaki gelişmelerin de etkisiyle, ilişkilerin karşılıklı iş birliğine dayandığı görülmektedir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Eylül 1930'da Moskova ziyareti ile yeni dönemin ilk temasları başlamıştır. Bu gezi, 3 Ekim 1930 tarihinde yayımlanan ortak bir bildiriyle sonuçlandırılacaktır. Ertesi yıl, 17 Mart 1931 tarihinde Ankara'da Büyükelçi Surits ile Tevfik Rüştü Bey arasında "*Karadeniz ve Ona Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol*" imzalanmış; ayrıca 1925 tarihli antlaşmanın beş yıllık süreyle bir kez daha uzatılmasına karar verilmiştir.⁴⁸ Bu amaçla imzalanan yeni protokol, bir yönüyle de birkaç yıl sonra gündeme gelecek Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin prensiplerini belirleyici bir mahiyet taşır. Anlaşmaya göre her iki devlet, Karadeniz ve ona bitişik denizlerdeki donanma güçlerini artırmadan önce birbirlerine haber verecek, mevcut donanma güçlerinin korunması noktasında birlikte hareket edeceklerdir. Aktarılan dönemin önemli gelişmelerinden bir diğeri ise Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'nın 25 Nisan-10 Mayıs 1932 tarihleri arasında Sovyetlere yaptığı resmî ziyarettir. Söz konusu ziyaret sırasında Türk tarafı, Sovyetlere karşı Batı ülkeleri tarafından uygulanabilecek iktisadi ve siyasi yaptırımlara katılmayacağını garanti etmiş; buna karşılık, Milletler Cemiyeti'ne Moskova'nın da katılması konusunda müttefikini ikna edebilmiştir. Aynı ziyaret sırasında Sovyetlerin Ankara'ya sekiz milyon Dolar tutarında bir kredi vermesi de kararlaştırılmıştır ki bu kredi, Türkiye'de uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde kullanılacak, çeşitli şehirlerde kurulması planlanan doküma fabrikalarının maliyetleri bu kredi yoluyla karşılanacaktır.⁴⁹ Dostane ilişkiler 1933 yılında da devam etmiş, bu yıl düzenlenen Silahsızlanma Konferansı'nda Sovyet tarafı, boğazların durumuyla ilgili olarak Türk heyeti tarafından savunulan görüşleri desteklemiştir. Öyle ki bu görüş, boğazların her iki yakasının da silahsızlandırılması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁰ 1935 yılına gelindiğinde, on yıl önce imzalanan "*Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*" 10 yıl süreyle bir kez daha uzatılacaktır (7 Kasım 1935). Tüm bunlara karşın, takip eden yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri aşamalı olarak bozulmaya başlayacak; iki ülkenin içinde bulunduğu siyasi eksen farklılığı, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında, keskin bir yol ayrımını beraberinde getirecektir.⁵¹ Bu duruma rağmen Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin, aktarılan sebepler gereğince oldukça olumlu seyrettiği belirgindir.

Bu başlık çerçevesinde özetlenen Türk-Rus ilişkileri, 15. yüzyıldan 1920'li ve 1930'lu yıllara değin bu şekilde bir yolda ilerlemiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında Ankara-Moskova ilişkileri, aktarılan bilgilerin perspektifinden incelenecek olup söz konusu ilişkilere önemli Türk diplomatlarından Vasıf Çınar'ın etkileri/katkıları çerçevesinde yaklaşılacaktır. Bu bakış açısıyla ilk olarak Vasıf Çınar'ın kısa hayat hikayesi aktarılacak; ardından da kendisinin Moskova Büyükelçiliği görevleri sırasında yaptığı çalışmalar ve faaliyetler -Türk-Rus ilişkileri bağlamında- incelenecektir.

⁴⁸ Deniz Kuvvetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin protokolün özet metni için bk. Tellal, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri," 318.

⁴⁹ Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler," 319-320.

⁵⁰ Gürbüz Arslan, "Yol Ayrımını Derinleştiren Süreçte Türk-Sovyet İlişkilerinde Meydana Gelen Gelişmeler (19 Mart 1945-7 Kasım 1945)," *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi* 9/27 (2021): 142.

⁵¹ Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler," 320; Arslan, "Yol Ayrımını Derinleştiren Süreçte," 142.

2) Vasıf Çınar'ın Hayatı

Vasıf Çınar 1892 yılında İzmir'de doğmuştur.⁵² Eski Söke Kaymakamı Ahmet Hulusi Bey'in oğludur.⁵³ 1910 yılında İzmir İdadisi (Atatürk Lisesi)'ni bitirmiş, 1916 yılında İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olmuştur.⁵⁴ 1912 yılında Mustafa Necati ile birlikte gösterdiği büyük mücadele neticesinde İzmir'deki Türk Ocağı'nın açılmasına önyak olmuş, ocağın en faal üyelerinden biri olarak Türk kimliğinin İzmir'de güç kazanmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. İstanbul'daki yükseköğrenimini tamamladıktan sonra İzmir'e dönmüş, dönemin en iyi ve nitelikli özel okullarından biri olan Şark Mektebi'nin kurucularından biri olmuş, aynı okulda idarecilik görevinde bulunmuştur. Gençlerin zihnen, ruhen ve bedenen gelişmesine büyük ehemmiyet veren bir eğitimci olarak, gelecekte dönüşeceği devlet adamı kişiliğinin ilk işaretlerini de bu tarihlerde vermeye başlamıştır. Öyle ki İzmir'deki ilk spor okulunun kuruluşunda da Vasıf Bey'in görev aldığı görülmektedir. Diğer yandan İzmir Türk Ocağı'ndaki çalışmalarını da sürdüren Çınar, üyesi olduğu Türk Ocağı'nın müdürü ve sorumlu delegesi olarak görevler üstlenecektir.⁵⁵

Sonraki süreçte ocağın çalışmaları çeşitli zorluklarla karşılaşmış, işgal ve mütareke döneminde Heyet-i Nasihâ'nın İzmir'e gelmesiyle söz konusu baskı ortamı daha da genişlemiştir. O kadar ki Metropolit Krisestamos tarafından Türk Ocağı'na ve faaliyetlerine yönelik tahkirlerle dahi karşılaşılacaktır. Bu bağlamda işgalden hemen sonra İzmir'de Yunanlılar tarafından yıkılan ilk kurumların başında Türk Ocağı gelmektedir. Beklenebileceği üzere, Vasıf Bey hem İzmir'in işgaline ilk karşı çıkan isimlerden biri hem de 14 Mayıs 1919 tarihinde toplanan Maşatlık Mitingi'ndeki konuşmacılardan biri olmuştur. Takip eden süreçte Ege çevresindeki Yunan işgallerine karşı mühim mücadele örnekleri gösteren Vasıf Bey, Mustafa Necati Bey ile beraber "İzmir'e Doğru" gazetesini çıkarmış, Millî Mücadele'ye basın/propaganda yönüyle destek vermeyi sürdürmüştür. İzmir'in işgalden kurtulmasını takip eden süreçte İzmir'in Milli Eğitim Müdürü olmuş, bu görevi sırasında "Muallimler Birliği"ni kurmuş, hemen arkasından da Türk Ocağı'nı yeniden hayata geçirmiştir. "Türk Sesi" adı altında bir gazetenin yayınlanmaya başlamasında önemli katkılar vermiştir; söz konusu gazetenin başyazarlığını ise Vasıf Bey'in kardeşi Mahmut Esat Bey yapacaktır. Vasıf Bey'in aktardığı azmi ve çalışmaları sırasında en yakın dostları ve yol arkadaşları arasında Mustafa Necati Bey ve Hasan Ali Yücel de bulunmuşlardır; üçü de Cumhuriyet dönemi eğitim tarihinin

⁵² Vasıf Çınar'ın doğum tarihi ve yeri konusunda kaynaklar değişik bilgiler vermektedir. Kaynaklarda geçen doğum tarihi ve yeri için bk. Tülay Alim Baran, "Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 17/49 (2001): 171: Gerçek doğum tarihinin 1892 olduğu ile ilgili doğum belgesinin bulunduğu, Türk Eğitim Derneğinin 27 Ekim 1999 tarihinde düzenlediği "Vasıf Çınar'ın Yaşamı ve Hizmetlerine Toplu Bir Bakış" konulu VII. Anma Toplantısında Zeki Arıkan tarafından beyan edilmiştir. Bk. Zeki Arıkan, "Vasıf Çınar'ın Yaşamı ve Hizmetlerine Toplu Bir Bakış," *Vasıf Çınar Yaşamı ve Hizmetleri Anma Toplantısı, Türk Eğitim Derneği VII. Anma Toplantısı, Eğitimcilerimizi Anma ve Tanıtma Dizisi 7*, Türk Eğitim Derneği Yayınları, yay. haz. Prof. Dr. Cahit Kavcar, Ankara, 27 Ekim 1999, 51: Doğum tarihinin 1892 ama doğum yerinin Girit olduğunu belirten bilgiler mevcuttur. Bk. Serkan Akca, "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar ve Faaliyetleri," Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002), 4.

⁵³ Akca, "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar," 4.

⁵⁴ Akca, "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar," 4. İstanbul Hukuk Mektebini üçüncü sınıfta bıraktığına dair bilgi de vardır. Bk. Baran, "Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar," 171.

⁵⁵ Akca, "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar," 5.

önde gelen aktörlerinden olacaklardır.⁵⁶

Aktarılan vatanperver faaliyetlerini takiben Vasıf Bey, 11 Ağustos 1923 tarihinde yapılan seçimlerde Saruhan mebusu seçilerek çalışmalarını Ankara'da siyaset yoluyla sürdürecektir. Bu doğrultuda Vasıf Bey, Büyük Millet Meclisi'nde çeşitli komisyonlarda görev almış, meclisin en etkili ve seçkin hatiplerinden biri olarak meclis oturumlarında dikkat çekmeye başlamıştır. Örneğin, Lozan Antlaşması'nın mecliste tartışıldığı sırada söz alan üyeler arasında kendisi de yer almıştır. Lozan Antlaşması'nı önemli bir başarı ve büyük bir eser olarak değerlendiren Vasıf Bey, antlaşmanın bazı maddelerinin sakıncaları konusunda da uyarılarda bulunmuştur.⁵⁷ Hemen akabinde bakanlık kariyerine başlayan Vasıf Bey, İsmet Paşa'nın ikinci kabinesinde Maarif Vekili olarak görev yapacaktır. Vekilliği sırasında eğitim-öğretimin tüm kademelerindeki sorunlarla yakından ilgilenmiş, 17 Nisan 1924 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada üniversite sorununa değindikten başka, üniversitenin batıdaki ilerlemelere uygun bir seviyeye getirilmesi gerekliliğini savunmuş; bu amacın gerçekleştirilmesinin Maarif Vekaleti'nin öncelikli görevlerinden biri olduğunu vurgulamıştır. Bu düşüncelerinden ötürü Meclis'teki muhalif kesimin eleştirilerine uğrayınca 21 Kasım 1924 tarihinde Maarif Vekilliğinden istifa etmiştir.⁵⁸

Ardından kendisi adına yeni bir kariyere –diplomatlığa– başlayan Vasıf Bey, 13 Mayıs 1925 tarihinde Prag elçiliğine atanmıştır.⁵⁹ İki yıllık Prag elçiliğinden sonra 9 Kasım 1927 tarihinde bu kez de Budapeşte elçiliğine atanacaktır.⁶⁰ Bir yıl Budapeşte elçiliğinin ardından kendisine, Hariciye Vekâleti'nin 31 Ekim 1928 tarih ve 50369/611 sayılı yazısı ile Moskova Büyükelçiliği'ne atama teklifi yapılmıştır. 3 Kasım 1928 tarihinde toplanan İcra Vekilleri Heyeti, çıkardığı bir kararname ile Vasıf Bey'i Moskova Büyükelçiliği'ne tayin etmiştir⁶¹ ki Vasıf Bey'in söz konusu yeni görevi 3 ay sürecektir. 1 Ocak 1929 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey vefat edince Vasıf Bey en yakın arkadaşından boşalan İzmir milletvekilliğine seçilmiş, 26 Şubat 1929 tarihinde bir kez daha Milli Eğitim Bakanı olmuş,⁶² 1929 yılının mayıs ayında ise Millî Eğitim Bakanlığı'ndan ayrıldıktan sonra Büyük Millet Meclisi Başkan Vekilliği yaptığı sırada 28 Mayıs 1932 tarihinde Roma Büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir.⁶³ 16 Temmuz 1934 tarihinde Roma Büyükelçiliği'nden ayrılıp 10 Eylül 1934 tarihinde ikinci kez Moskova Büyükelçisi olarak göreve başlamış,⁶⁴ 2 Haziran 1935 tarihinde geçirdiği ameliyat sırasında kalbinin ve nefes almasının durması nedeniyle Moskova'da vefat etmiştir.⁶⁵ Oldukça genç bir yaşta, 39 yaşında vefat eden Vasıf Çınar'la ilgili olarak Bilal Şimşir şu

⁵⁶ Arıkan, "Vasıf Çınar'ın Yaşamı ve Hizmetlerine Toplu Bir Bakış," 10; Baran, "Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar," 172-173.

⁵⁷ Akca, "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar," 70, 71.

⁵⁸ Baran, "Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar," 182-186; Akca, "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar," 83, 84, 86, 93.

⁵⁹ BCA, 30-18-1-1, Kararlar Dairesi Başkanlığı, 13-29-11, Dosya Ek: 107-30.

⁶⁰ BCA, 30-18-1-1, Kararlar Dairesi Başkanlığı, 26-61-5, Dosya Ek: 112-59.

⁶¹ BCA, 30-18-1-1, Kararlar Dairesi Başkanlığı, 30-62-2., Dosya Ek: 107-44.

⁶² BCA, 180-9-0-0/Genel, 114-552-47.

⁶³ TDA, 541-44191-209744- 11., TDA, 541-44191-209744-1.

⁶⁴ Ragıp Uğural, "Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru," *Vasıf Çınar Yaşamı ve Hizmetleri Anma Toplantısı, Türk Eğitim Derneği VII. Anma Toplantısı, Eğitimcilerimizi Anma ve Tanıtma Dizisi* :7, yay. haz. Prof. Dr. Cahit Kavcar (Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1999), 37-38; İrsad Sami Yuca, *Kara Günler: Enver Behnan Şapolyo ve Millî Mücadele Hatırları* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 75.

⁶⁵ TDA, 571-35521- 139767-3.

değerlendirmeleri yapmaktadır:

“... Bu dünyadan rüzgâr gibi gelip geçti. Hızlı yaşadı, çabuk pişti, çabuk olgunlaştı, yaşının iki katı sorumluluk üstlendi ve çabuk öldü. İkinci meclise hayli genç girmişti. Ateşliydi, hırslıydı. 27 yaşında mebus, 28 yaşında bakan, 29 yaşında elçi, sonra tekrar bakan, tekrar büyükelçi oldu ve 39 yaşında bu dünyaya veda etti. Kabuğuna sığmayan, yerinde duramayan, ateşli bir Türk inkılapçısıydı.”⁶⁶

3) Vasıf Çınar'ın Birinci Moskova Büyükelçiliği (1928)

3 Kasım 1928 tarihinde ilk kez Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Vasıf Bey⁶⁷ Moskova'ya geldiğini Ankara'ya bir mesajla bildirdi.⁶⁸ Bazı görüşlere göre Vasıf Bey'in Moskova'ya gönderilmesi, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlık aşamasında, Sovyet uzmanlarla görüşmesi amacıyla gerçekleşmiştir.⁶⁹ Vasıf Bey, Moskova'ya Büyükelçi olarak tayininden duyduğu memnuniyeti ve teşekkürü 10 Ekim 1928 tarihinde Başbakan'a yazdığı şu mektupla bildirmiştir:

“Moskova Büyükelçiliğine tayini lütfetmekle ibzal buyurduğunuz çok yüksek ve asil tevcihat ve itimadin ebedi (...) darıyım. Bu kıymetli taltife layık olmak için azami dikkat ve mesaimi ve fedakârlığı ifaya daima sâ'î olacağıma emniyet buyurmanızı rica ve kıymetli ellerinizi en derin hürmet ve merbutiyetimle öperim muhterem efendim.”⁷⁰

Arşiv belgeleri incelendiğinde Vasıf Bey'in Moskova'ya resmi olarak tayin edildiği tarih ile bu tayinden duyduğu memnuniyet için Başbakan'a yazdığı teşekkür mektubunun tarihi arasında kronolojik olarak uyumsuzluk olduğu görülmektedir. Moskova'ya resmî olarak 3 Kasım 1928 tarihinde görevlendirilen Vasıf Bey atama için Başbakan'a 10 Ekim 1928 tarihinde teşekkür mektubu yazmıştır. Bu durum dikkate alındığında, Vasıf Bey'e Moskova Büyükelçiliği görevinin 1928 yılı ekim ayının ilk haftasındaki resmi görevlendirme yazısından evvel sözlü olarak bildirilmiş olduğu çıkarılabilir.

Sovyet basını Türkiye'nin yeni Moskova Büyükelçisi Vasıf Bey'in Sovyet topraklarına gelişini çok yakından takip etmiştir. Bu bağlamda Sovyet basını, Vasıf Bey'in 23 Kasım'da “İlyiç” gemisi ile Odessa'ya geldiğini, kendisini karşılamak için Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği'nden bir görevlinin ve Türkiye'nin Moskova konsolosu Fuad Bey ile Odessa Liman Başkanı'nın hazır bulunduğunu yazmıştır. Vasıf Bey, Odessa ve Moskova'da Sovyet basınının kendisine göstermiş olduğu yakın ilgiye karşılık şu beyanatlarda bulunacaktır:

“Odessa'ya vardığımda kendimi evimdeymiş gibi hissettiren bir

⁶⁶ Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996), 234.

⁶⁷ BCA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı, 30-62-2, Dosya Ek: 107-44.

⁶⁸ “24 Teşrin-i Sani 1928, Moskova'ya geldim. İstasyonda teşrifat umum müdürü hariciye komiserliği şark-ı karip, yani bu yakın doğu şube müdürü ve arkadaşlarım tarafından istikbal edildim. Teşrifat müdürü otomobilde büyükelçiliğe kadar bana refakat ederek hariciye komiseri Litvinov namına samimi lisanla selamladığı gibi Karahan'ın beyan-ı hoş amedisini ve selamlığını bildirdiği bera-yı malumat arz ederim efendim.” Bk. Orhun Köstem, “Ailesinden Birinin Gözüyle Vasıf Çınar,” *Vasıf Çınar Yaşamı ve Hizmetleri Anma Toplantısı, Türk Eğitim Derneği VII. Anma Toplantısı, Eğitimcilerimizi Anma ve Tanıtma Dizisi* :7, yay. haz. Prof. Dr. Cahit Kavcar (Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1999), 43.

⁶⁹ Akca, “Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar,” 96, 97.

⁷⁰ TDA, 556-44626-214260-4.

misafirperverlikle karşılandım. SSCB ile Türkiye arasındaki dostluk herkes tarafından bilinmektedir. Bu dostluk karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır. İki ülkenin emperyalizme karşı verdiği mücadele bu dostluğu pekiştirmiştir. Şu anda iki millet de ekonomik kalkınma ve refah seviyelerinin yükseltilmesi için büyük çaba göstermektedir. İyi ilişkilere sahip olduğumuz bu ülkede çalışacağım için mutluyum. Bu ilişkilerin güçlenmesi, ayrıca iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesi için çalışmaktan mutluluk duyacağım.”⁷¹

Sovyet muhabirlerin kendisine yönelttiği sözlü sorulara da içten ve gerçekçi cevaplar veren⁷² Vasıf Bey, bu ilk anlardan itibaren hem Sovyet yetkililerin hem de Sovyet basınının sempatisini kazanmaya başlayacaktır. Bu bağlamda, kendisinin büyükelçilik görevine başladığı 1928 yılında Türk-Rus ilişkilerinin pozitif bir düzlemde ilerlediği belirtilmişti. Buna ek olarak, Vasıf Bey'in kişiler arası ilişkileri güçlü biçimde yönetmesini sağlayan kişisel karakteri ile kullanmakta olduğu yetkin diplomasi diline olan hakimiyeti, iki ülke arasındaki mevcut olumlu ilişkileri biraz daha geliştirici bir etki yaratacaktır. Vasıf Bey, Sovyet basınına verdiği demeçlerin Fransızcaya çevrili metinlerinin suretlerini Dışişleri Bakanlığına şu yazı ile göndermiştir:

“Mah-ı halin 22'sinde Odessa'ya muvasalatımda “İzvestia” gazetesinin mezkûr muhabirine vaki olan beyanatımda Moskova'ya esna-yı seyahatimde Kiev'de Ratau Ajansı muhabiriyle ve Moskova'ya muvasalatımda yine “İzvestia” gazetesini muhabiriyle yaptığım mülakatlar ve “Tass” Ajansında merbuten mütekaddim suallerine verdiğim cevaplar 22-27 Teşrin-i Sani matbuatında intişar etmiş olmakla Fransızcaya mütercem suretleri bera-yı malumat leffen takdim kılınmıştır efendim.

1928 Teşrin-i Sani Moskova Büyükelçisi Vasıf.”⁷³

Moskova'ya tayini sonrası Vasıf Bey ilkin, 29 Kasım 1928 tarihinde Sovyetler Birliği İcra Komitesi Başkanı Kalinin tarafından bir merasimle kabul edilmiştir. Bu merasimde SSCB Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Litvinov, SSCB Doğu İşlerinden Sorumlu Komiser Yardımcısı Karahan ve Hariciye erkânı hazır bulunmuştur. Karşılıklı yapılan konuşmalar ve merasimden sonra Kalinin ile özel olarak görüşmüştür ki bu özel görüşmede Litvinov tercümanlık yapmıştır. Yarım saatten fazla süren görüşmede, iki devletin dostluğu ve kültürel ilişkilerin genişletilmesi gerektiği yönünde görüşler dile getirilmiştir. Olağan bir diplomatik temas sayılabilecek bu ilk görüşme ile Vasıf Bey hem muhataplarıyla tanışmış hem de iki ülke arasında süregelen dostluğun bir temsilcisi olarak Moskova hakkında ilk izlenimlerini edinmiştir. Daha sonra, yapmış olduğu bu görüşmelerin ayrıntılarını raporlaştırarak Ankara'ya sunmuştur.⁷⁴ Diğer yandan, aynı gün toplanan Rusya Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti'nin Merkezi İcra Komitesi'nin üçüncü toplantısında görüşülen konular böylece kendisi tarafından yakından takip edilebilmiştir. Buna göre toplantıda, Rus Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti devlet bütçesi layihası ve bütçe komisyonu raporu, kuraklıktan etkilenen tarım arazilerinin iyileştirilmesi için hazırlanan tedbirler raporu,

⁷¹ TDA, 571-35088-134925-17.

⁷² TDA, 571-35088-134925-17.

⁷³ TDA, 571-35088-134925-17.

⁷⁴ TDA, 571-34451-135592-1.

Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi'nin faaliyet raporu, Sovyet Rusya Anayasası'na alınacak yeni kanunlar hakkında görüşmeler yapılmıştır. Vasıf Bey, görüşülen konuları 30 Kasım 1928 tarihinde Hariciye Vekâletine göndererek bilgi edinilmesini sağlamıştır.⁷⁵

Moskova Büyükelçisi Vasıf Bey, 1 Aralık 1928 tarihinde Hariciye Vekâletine Moskova'daki ilk temaslarına dair bir yazı daha göndermiştir. Burada, 24 Kasım 1928 Cumartesi günü Moskova'ya ulaştığını, 26 Kasım Pazartesi günü Litvinov ve Karahan ile görüştüğünü, 27 Kasım Salı günü Litvinov'un ve Karahan'ın kendisine iade-i ziyarette bulunduğunu, 28 Kasım Çarşamba günü Şark-i Karib (Yakındoğu) Genel Müdürü Pastohov ile bir araya geldiğini bildirecektir. Burada aktarılan bilgilere göre Vasıf Bey'in Litvinov'la yaptığı görüşmede konuşulan konular şunlardır: Türkiye-İtalya ilişkileri, Macaristan'ın durumu, Romanya'nın olası bir saldırmazlık anlaşmasında Türkiye ile anlaşma girişiminde bulunup bulunmayacağı, Yunanistan ve Bulgaristan'la devam eden anlaşma müzakerelerinin hangi aşamada olduğu. Bu konularda Vasıf Bey'den detaylı bilgi alan ve Türkiye'nin bu gelişmelere yaklaşımını öğrenen Litvinov, görüşme esnasında bunlara ek olarak Vasıf Bey'in yeni görevi nedeniyle duyduğu derin memnuniyeti de dile getirecektir. Aynı görüşmede Litvinov ayrıca, Sovyetlerin resmi görüşlerini de yansıtacak şekilde İngiliz-Fransız ilişkilerinin sağlamlığına ve sürdürülebilirliğine inanmadığını, Macarlarla ortak düşmanlara sahip olmaları bakımından yakın ilişki içerisinde olduklarını aktarmıştır. Aktarılan görüşlere karşılık olarak Vasıf Bey tarafından verilen yanıtlar da beklenebileceği üzere Türkiye'nin genel dış politika tutumunu yansıtıcı mahiyette olmuştur. Buna göre Vasıf Bey; Türkiye'nin tam bağımsızlık ilkesiyle hareket ettiğini, Avrupa devletleri ile var olan sorunları bu ilke çerçevesinde çözümlenip iyi ilişkiler geliştirmek istediklerini, buna mukabil hiçbir yabancı tesirin etkisiyle politika geliştiremeyeceklerini, müteakabiliyet prensibi uyarınca Sovyet Rusya ile de ortak çıkarlardan doğan güçlü ve sağlam bir dostluğa sahip olduklarını, bu dostluğun Ankara tarafından da tekraren ilan ve ifade edildiğini aktarmıştır.

Bu görüşmenin ardından Vasıf Bey, Karahan tarafından da samimi bir nezaketle karşılanmıştır. Görüşme sırasında Karahan, Macarlar hakkında bilgi istemiştir ki Vasıf Bey, konuyla ilgili Litvinov'a verdiği bilgilerin aynısını Karahan'a da verecektir. Buna karşılık Karahan da Macarlarla anlaşılmasının kendileri açısından bir mâni teşkil etmediğini söylemiştir. Vasıf Bey'in Pastohov ile olan görüşmesinde ise iktisadi ve kültürel ilişkilerin üst seviyede geliştirilmesine çalışılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda, görüşmeler sırasında söz alan Sovyet yetkililerin tamamı, Türk-Sovyet siyasi ilişkilerinin sağlamlığının ve gelişiminin yanında mevcut dostluğun da sağlamalaştırılabilmesi için iktisadî ve kültürel ilişkilerin azami ölçüde geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu amaçla Pastohov, Vasıf Bey'den öncelikle yeni Sovyet rejiminin bütün esaslarını, içeriğini, ihtilali ve inkılâpları yakından incelemesini rica etmiştir. Yine aynı doğrultuda Karahan ve Pastohov tarafından Vasıf Bey'e, Sovyetler'de yapacağı incelemeler için her türlü yardım ve kolaylığın sağlanacağı ve istediği kişi ve

⁷⁵ TDA, 571-34451-135589-15.

kuruluşlarla doğrudan temas kurmasına izin verileceği garanti edilecektir.⁷⁶

Moskova'daki bir sonraki diplomatik temasları çerçevesinde Vasıf Bey, 4 Aralık 1928'de Litvinov'un davetlisi olarak katıldığı toplantıda, Sovyetler Birliği Dış İlişkiler Halk Komiser Yardımcısı Karahan, Sovyet Maarif Komiseri Lunaçevski, Sovyet Ticaret Komiser Vekili, Sovyet Hariciye Koleji üyelerinden Stomanyakov ve Roteştayn ile görüşmüştür. Burada Litvinov ile yapılan görüşmede, Macar Hariciye Nazırı Valkon'un Varşova seyahati, seyahat konusunda İtalya'nın tutumu, bu tutum karşısında Türkiye'nin tavrı, Sovyetler ile Romanya arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin şekillenmesinde Çekoslovakya'nın etkisi, Almanya'nın Moskova'ya yeni göndereceği elçisi gibi konuların üzerinde durulmuştur. Aynı görüşme esnasında Litvinov Türk muhatabından; Türkiye'nin iktisadi durumu, gümrük, demiryolu ve orman politikası hakkında bilgi almak isteyecektir. Benzer şekilde Lunaçevski de Türkiye'deki eğitim inkılabı ve inkılâp hareketleri hakkında Vasıf Bey'den bilgi almış, ardından Sovyet ülkelerindeki Türkler üzerinde Türkiye'nin büyük bir nüfuzu olduğunu, Türkiye'de yapılan harf inkılâbının ne denli önemli bir reform hamlesi olduğunu belirtmiştir. Bunlara ilaveten Türkiye'deki inkılâplar ve Gazi Mustafa Kemal hakkında takdirkâr sözler etmiş, kendisiyle Vasıf Bey arasındaki temasların kesintisiz devam etmesi için temenni ve isteklerini bildirmiştir. Öyle ki Lunaçevski, dost bir ülkenin kendi ülkelerindeki temsilcisiyle meslektaş olmaktan dolayı ayrıca sevinç duyduğunu dile getirecektir.⁷⁷

Bundan sonraki temasları gereğince Vasıf Bey, Moskova'daki Fransız, İtalyan, İranlı ve Afgan diplomatlarla bir dizi görüşmeler gerçekleştirecektir. 6 Aralık'ta yapılan bu görüşmelerde adı anılan ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkiler üzerine konuşulmuş, buna ek olarak Sovyetlerin İtalya-Türkiye ilişkilerinde bulunduğu konumlanma, Sovyet rejiminin genel gidişatı, Rusya'da devam etmekte olan buğday meselesi, Sovyet lideri Stalin ile Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Vorosilov arasındaki uyuşmazlık gibi Moskova'nın gündemini kapsayan diğer konular görüşülecektir.⁷⁸ Aktarılan görüşmeleri takiben Vasıf Bey, 10 Aralık'ta Litvinov'un Sovyet İcra Komitesi'nde yapmış olduğu "Dünya Siyaseti ve Türkiye" konulu konuşmayı yerinden takip edecektir. Bu konuşmayı Vasıf Bey Hariciye Vekâletine iletmiştir. Söz konusu konuşmada Litvinov; İngiltere'nin genel siyasi ilişkileri bölmeyi amaçlayarak Sovyetlerin Yakın Doğu'daki ve Doğu Akdeniz'deki mevki ve itibarını sarsmayı istediğini, ancak Sovyetlerin Yakınoğu ve Türkiye ile ilişkilerinin şu an için dostane ve sıkı olduğunu, Sovyet Rusya'nın dış siyasetinde teselli edici olaylar içinde Türkiye Cumhuriyeti ile her geçen gün iyiye giden ilişkilerin gelecekteki gelişimi için karşılıklı beslenen ve çoğalan arzuya dair yeni deliller gösterdiğini,⁷⁹ belirtmiştir.

Konuşmayı locadaki yerinden dinleyen Vasıf Bey, özellikle Litvinov'un Türkiye hakkındaki cümlelerinin şiddetli şekilde alkışlandığını belirtmiştir.⁸⁰ Bu durum, Sovyet kamuoyunda Türkiye'nin yeri doldurulamaz bir müttefik olarak görüldüğünün de

⁷⁶ TDA, 571-34451-135589-14.

⁷⁷ TDA, 571-34477-135759-56.

⁷⁸ TDA, 571-34450-135634-17.

⁷⁹ TDA, 571-34451-135639-1.

⁸⁰ TDA, 571-34451-135639-1.

göstergelerinden biri sayılabilir. Zira Vasıf Bey, daha ilk temaslarından itibaren karşılaştığı tüm muhataplarından yakın alaka görmüş, Türkiye ile ilgili dinlediği hemen her cümlede olumlu bir yaklaşıma tanıklık etmiştir. Türkiye'nin bağımsızlık savaşı sırasında "emperyal" güçlere karşı koymuş olmasının Sovyetler'de yarattığı sempatiye ek olarak, iki savaş arası dönemin ortaya çıkardığı bloklaşmada Türkiye'nin ne denli gerekli bir stratejik ortak olarak görüldüğü de incelenmekte olan diplomatik ilişkilerin genel havasından çıkarsanabilecektir. Diğer bir yanıyla, Türkiye'de sürdürülmekte olan inkılap hareketleri ile ülkenin başındaki liderin tüm dünyada sahip olduğu yüksek saygınlığın da Sovyet tarafında etkili bir izlenim bırakmakta olduğu belirtilmelidir.

Bir sonraki Moskova temasları çerçevesinde Vasıf Bey, 26 Aralık'ta Litvanya Hükümeti Moskova Büyükelçisi M. Baltruchaitis ile görüşmüştür. Görüşme sırasında iki ülke arasında imzalanması teklif edilen Dostluk Muahedesi projesini alan Vasıf Bey, söz konusu proje teklifini Ankara'ya bildirmiş, ilk etapta olumlu karşılanan proje, üçüncü maddesindeki sakıncalar nedeniyle değiştirilmesi teklifiyle cevaplandırılmıştır. Konuyla ilgili olarak Türkiye'yi temsilen Litvanyalı muhataplarıyla görüşmelerini sürdüren Vasıf Bey, bu faaliyetleri bakımından yeni kurulmakta olan Türkiye-Litvanya ilişkilerine de olumlu katkılarda bulunacaktır. Ardından 29 Aralık'ta iki Sovyet gazetesi, *Ekonomiçeski Jizev* ve *Severnyi Kabotchi'da* çıkan haberler hakkında Ankara'ya bir rapor sunacaktır. Habere/rapora göre Rusya'daki Perekops Rouge adlı dokuma fabrikasının 19. yüzyıldan kalma ve oldukça eski olduğu, yeterince uzmanın fabrikada görev yapmadığı, işçilerin yeterince disiplinli çalışmadıkları, fabrikadan elde edilen kazancın yıldıan yıla düşmekte olduğu belirtilmektedir. Bu konunun Vasıf Bey'in -dolayısıyla Türk Hariciye Vekâletinin- ilgisini çekmesinin temel nedeni Türkiye'de de aynı üretim alanında faaliyet gösterecek bir fabrikanın açılacak olmasından kaynaklanmıştır. Bu konuda çeşitli ülkelerdeki örnekleri incelemekte olan Ankara, Vasıf Bey'den gelen raporu Hariciye Vekâleti aracılığıyla İktisat Vekâleti'ne gönderecektir.⁸¹ Görüldüğü üzere, Vasıf Bey görevi sırasında Sovyetler Birliği'ndeki iktisadi hayatı da yakından takip ederek konuyla ilgili bulgularını vakit kaybetmeksizin Ankara'ya bildirmektedir. Zira Türkiye'nin Sovyetlerle geliştirmek istediği ticari ilişkilere dair konularda öncü bilgilere sahip olunması ve çeşitli politikaların geliştirilmesi, Ankara'nın önemseydiği konuların başını çekmektedir.

Yeni yıla girildikten sonra Vasıf Bey, 6 Ocak 1929 tarihinde Ankara'ya, Sovyet Hariciye Komiserliği Koleji'nin önemli isimlerinden Stomanyakov ve Roteşayn ile görüşmeler yaptığını bildirmiştir. Bu üçlü görüşmede konuşulan konular: Muhtemel Macar-Romen ittifakı, Fransızların Polonya'daki Sovyet karşıtı faaliyetleri, Türk-Bulgar, Türk-Yunan, Türk-İngiliz ilişkilerinin seyri, Türk-Fransız ilişkilerinde Suriye sınır sorunu, Türkiye ile İran arasındaki hudut sorunları ve Türk-İtalyan ilişkileri, Litvanya, Letonya, Estonya gibi Baltık devletlerinin muhtemel bir savaşta hangi tarafta yer almayı tercih edebileceği olmuştur. Buna ek olarak Sovyet yetkililer tarafından, Romanya ve Lehistan'ın Türkiye ile yakınlık kurma çabasında olduğu ancak bu iki ülkenin bir yandan da Sovyetler Birliği aleyhinde yapılan çeşitli girişimlere taraf olduğu belirtilmiş, bu konuda duyulan kaygıdan bahsedilmiştir. Bunun üzerine Vasıf Bey, Türk-Sovyet ilişkilerinin dostane bir

⁸¹ TDA, 571-34477-135759-43.

çizgide seyrettiğini, Türkiye'nin uzun yıllardır Sovyetler'e karşı istikrarlı ve dürüst bir siyaset izlediğini belirtecektir.⁸² Burada da görüldüğü üzere Türkiye'nin bu tarihlerdeki dış politik tutumu tam bağımsızlık ilkesi ve konjonktürel menfaatler etrafında şekillenmektedir. Bu dönemde dünyada ortaya çıkmakta olan bloklaşmada kesin bir taraf seçme gereksinimi duymayan Ankara, daha bu tarihlerde başlayan söz konusu tutumunu İkinci Dünya Savaşı sırasında da büyük ölçüde muhafaza edecektir. 10 Ocak 1929 tarihinde yapılan bir başka görüşmede Litvinov tarafından, Vasıf Bey'e, bir dönem Sovyet Savaş Komiserliği yapan ve daha sonra hükümet ile ters düşüp bu görevden alınan Troçki'nin Sovyet Hükümeti tarafından ülkeden çıkarıldıktan sonra dost ve güvenilir ülke Türkiye'ye gelmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Türk Hükümeti'nin buna izin verip vermeyeceğini öğrenmesini isteyen Litvinov'un bu isteği üzerine Vasıf Bey, konu hakkında kendisine bir emir verilmesi için durumu Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti'ne bildirmiştir.⁸³

Vasıf Bey, Moskova büyükelçisi olarak üçüncü ayını doldurduğu günlerde, aynı zamanda yakın arkadaşı olan Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in vefat haberini alacaktır. Bunun üzerine, Mustafa Necati Bey'den boşalan İzmir mebusluğuna seçilerek Türkiye'ye çağrılacak, birinci Moskova büyükelçiliği görevi böylelikle sonlandırılacaktır. Bu konu Sovyet basınında da geniş yer bulmuştur. Örneğin, *İzvestia* gazetesi 5 Şubat 1929 tarihli sayısında, Vasıf Bey'in 2 Şubat 1929 tarihinde Ankara'ya dönmek için Moskova'dan ayrıldığını ve Moskova'da kaldığı kısa süre içinde iki ülke ilişkileri açısından önemli hizmetlerde bulunduğunu yazmıştır.⁸⁴ Diğer yandan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Vasıf Bey'in Ankara'ya çağırılması hakkında Sovyetler Birliği Merkez İcra Komitesi Başkanı'na bir mektup gönderip şunları aktaracaktır:

"Nezdi devletlerinde fevkalâde murahhas ve büyükelçi olarak ifa-yı vazife etmekte olan Vasıf Bey İzmir Mebusluğu'na intihap edildiğinden, müşar'ün ileyhin iş bu büyük vazifesi hitama ermiş bulunuyor. Memnuniyeti tamem-i isticlap edecek surette memuriyet-i aliyesini hüsn-ü ifa ve eda etmiş olan müşar'ün ileyhin Zat-ı Devletlerinin ve Sovyetik Sosyalist Cumhuriyetleri Hükümetinin teveccühlerine mazhar olmuş bulunduğunu tahmin eder ve vazife-i mevduasını ifa ettiği müddetçe hakkında ibzal buyurulan lütufkârlıklardan mütevellit hissiyatı minnetteranesini arz ve izhara müsaade buyuracağınızı ümit eylerim."⁸⁵

Vasıf Bey, Ankara'ya dönmesinin hemen akabinde ise bu kez de Maarif Vekilliği'ne atanmış, Moskova'daki diplomatlık deneyimleri sonrası böylece bir başka mühim vazifeye görevlendirilmiştir. 26 Şubat 1929 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına konuyla ilgili olarak şu yazı gönderilecektir: "Maarif Vekâleti işlerinin İzmir Mebusu Vasıf Beyefendi uhdesine tevdi Reiscumhur Hazretlerinin yüksek tasviplerine iktiran eylediğini Başvekaleti Celilesinin 26.2.929 tarihli ve 6/303 sayılı tezkere ile tebliği

⁸² TDA, 571-34477-135759-58.

⁸³ TDA, 571-34477-135747-1: Troçki, 1929-1933 yılları arasında Türkiye'de, Büyükkada'da yaşamıştır.

⁸⁴ TDA, 571-34738-136631-11.

⁸⁵ Köstem, "Ailesinden Birinin Gözüyle Vasıf Çınar," 43-44; Akca, "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar," 97.

buyrulmuştur efendim.”⁸⁶ Böylelikle Vasıf Bey’in diplomatlık görevi şimdilik sona ermiş, diplomat olarak gittiği yurt dışından bakan olarak geri dönmüştür. Böyle olduğu hâlde Vasıf Bey bir süre sonra yeniden Moskova’ya büyükelçi olarak görevlendirilecektir.

4) Vasıf Çınar’ın İkinci Moskova Büyükelçiliği (1934)

Vasıf Bey, 16 Temmuz 1934 tarihinde tekrar Moskova’ya büyükelçi olarak atanmıştır.⁸⁷ Gazi Mustafa Kemal Paşa kendisine gönderdiği güven mektubunda Vasıf Bey’in Türk-Sovyet dostluk ilişkilerini koruyacağını ve daha ileriye götüreceğini belirterek kendisine büyük bir güven duyduğunu, bu nedenle de tayinine karar verildiğini belirtmiştir.⁸⁸ Bu ikinci dönemdeki çalışmaları kapsamında üzerinde durulması gereken bazı olaylar mevcuttur. İlk olarak 17 Eylül 1934 tarihinde Vasıf Bey, Kalinin Kafkasya’da istirahatte olduğu için vekili Ayakov tarafından kabul edilmiş ve itimatnamesini kendisine takdim etmiştir. Bu kabul sırasında Sovyet Hariciye Komiser Vekili Krestiniski de hazır bulunmuştur. Önceki dönemle benzer şekilde, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin sürdüğü yeni dönemin kabulünde Vasıf Bey’in şahsına iltifat eden Ayakov, devamında ise şu sözlerde bulunacaktır: “Sizin büyük bir dost devleti ikinci defa burada temsil etmenizden dolayı mutluluk duyuyorum. Buradaki çalışmanız, iki devleti bağlayan dostluğun daha da güçlenmesinde etkili olacaktır.”⁸⁹ Vasıf Bey de Ayakov’a şunu demiştir:

“Büyük ve kıymetli dostluğumuzun resaneti (sağlamlılık/dayanıklılık) için Sovyet İttihadının samimi ve vefakâr bir dostu olarak daima elimden geleni yapacağım. Buradaki dostlarımızın müzaheretini (yardımlarını) şimdiden temin edilmiş telakki ederim. Sovyet dostlarımızın bütün terakki ve muvaffakiyetlerini kendi muvaffakiyetimiz gibi telakki ediyoruz. Sovyet İttihadının siyasi, iktisadi ve ilmi sahalarda her gün kazandığı muvaffakiyetlerin memleketimizde daima sevinçle ve alaka ile takip edilmekte ve birbirine en sağlam ve dürüst dostluk hisseleri ile merbut olan memleketimizin tekâmül ve muvaffakiyetlerinden ve dikkat edilecek kuvvetli bir sulh ve medeniyet amili doğmuştur.”⁹⁰

Bu sözleri takiben Ayakov, Türkiye’nin yeni programı, faaliyetleri, fabrikaların durumu ve faaliyetlerin bugünkü sonuçları ile eğitim sahasındaki faaliyetleri (özellikle mesleki ve sinai eğitim) hakkında Vasıf Bey’den bilgiler edinecektir.⁹¹

Vasıf Bey, 7 Ekim 1934 tarihinde Litvinov’u ziyaret etmiştir. Ziyarete Cemiyet-i Akvam, Balkan Paktı, İtalya’nın izlediği siyaset ile Türkiye-Bulgaristan ilişkileri konuları hakkında konuşulmuştur. Litvinov bu görüşmede; “İtalya’nın Türkiye’ye karşı saldırgan bir şekilde hareket edeceğine ihtimal vermediğini, Türkiye’nin endişelerini abartılı bulduğunu, Yugoslavya’nın saldırıya maruz kalma olasılığının daha yüksek bulunduğunu, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin iyileşmesi için Sovyet Hükümeti’nin arabuluculuk yapmak istediğini” söylemiştir.⁹² Zira bu süreçte Türkiye’de etkin bir Mussolini/İtalya

⁸⁶ BCA, 180-9-0-0/Genel, 114-552-47.

⁸⁷ BCA, 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, 47-52-5.

⁸⁸ Akca, “Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar,” 102.

⁸⁹ TDA, 571-35521-139767-7.

⁹⁰ TDA, 571-35521-139767-7.

⁹¹ TDA, 571-35521-139767-7.

⁹² TDA, 571-35049-138249-20.

tedirginliği mevcuttur. Buna karşın, Litvinov'un konuyla ilgili görüşleriyle paralel olarak Vasıf Bey ve Mustafa Kemal Paşa, İtalya'nın Türkiye'ye fiili bir saldırıda bulunmaya cesaret edemeyeceğini düşünmektedirler. Buna rağmen, Türk kamuoyunun bahsedilen çekinceleri ve kaygıları dönemin önemli gündem konularından olması bakımından dönemin birçok diplomatik görüşmesinde konuşulanlar arasındadır. Bu görüşmenin ardından Vasıf Bey 10 Ekim'de bu kez de Karahan şerefine bir ziyafet vermiştir. Buradaki görüşmeye Komiserler Reisi Molotov, Hariciye Komiser Vekilleri Krestinski ve Stomanyakov, Ticaret, Ağır Sanayi Komiser Vekilleri, Suriç ve Hariciye erkânı katılacaktır. Öncekilerde olduğu gibi olumlu ve samimi bir havada geçen bu görüşme, Vasıf Bey'in yeni döneminde de iyi bir diplomatlık sınavı vereceğini göstermesi bakımından değerlendirilebilir.⁹³ Bu görüşmelerin ardından Vasıf Bey'in 7 Kasım'da Litvanya Cumhuriyeti hükümeti nezdinde Türkiye Cumhuriyeti hükümetini orta elçi sıfatıyla temsil etmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁴ Bu süreçte çeşitli seyahatler de yapan Vasıf Bey, Beyaz Rusya Cumhurbaşkanlığı'nın davetlisi olarak gittiği üç günlük Minsk gezisinden 23 Kasım 1934 tarihinde Moskova'ya geri dönmüştür. Gezi esnasında Beyaz Rusya'nın komiserleri, basın mensupları, akademisyenleri ve güzel sanatlar temsilcileri ile temaslarda bulunan Vasıf Bey burada; "Sovyet Birliği'nin gücünü ve başarısını Türkiye'nin kendi gücü gibi gördüğünü" söyleyecek, bu sözleri üzerine dinleyiciler tarafından alkışlanacaktır.⁹⁵

Vasıf Bey, 1 Aralık 1934 günü, Sovyet Savunma Komiseri Voroşilov'u ziyaret etmiş ve kendisine Mustafa Kemal Paşa'nın sözlü mesajını iletmiştir. Bu mesaj karşısında çok duyulanan Voroşilov şu beyanatta bulunmuştur:

"Reisicumhur Hazretlerinin pek büyük iltifatlarından çok mütehassis ve müteşekkir oldum. Kendisine şükranlarımı, derin ve sarsılmaz saygı ve sevgilerimi bildiriniz. Malzemenin zamanında teslim edilmesi muhakkak temin edilecektir. Fabrikalar ile temas eylemek üzere fen zabitlerimize malzemenin gayet iyi hazırlanmasına dikkatle nezaret etmeleri için ayrıca emir vereceğim."⁹⁶

20 Ocak 1935 tarihinde Vasıf Bey, Fransa ile Almanya arasında bir anlaşma meydana gelmesi ihtimali üzerine Sovyet Hariciye Komiseri Litvinov ile bir görüşme daha yapmıştır. Görüşmede Sovyet-Fransız ilişkilerinden bahsedilirken Litvinov, Fransa Başbakanı Lavalin'in bütün devletlerle anlaşma siyasetine taraftar olduğunu ve bu devletler arasında Almanya'nın da bulunduğunu belirtmiş ve bu durumdan endişe duyduğunu söyledikten sonra Vasıf Bey'in bu konu hakkındaki düşüncesini sormuştur. Konu hakkında Vasıf Bey özetle; Sar meselesinin hallinden sonra Almanya'nın Fransa ile anlaşmasına mani bir ihtilaf kalmayacağını ve Hitlerin bila lüzum Fransa ile düşmanlık yapmayı isteyecek kadar basit düşünceğini tahmin etmediğini ve Anşlus ile koridor meselelerini faydalı bir şekilde halletmek arzusunun Alman Hariciye siyasetinde hâkim fikirler olduğunu ve Fransa kamuoyunda, Meclisinde Almanya ile anlaşmak cereyanlarının gittikçe kuvvetlendiğini, bundan dolayı bu antlaşmayı ihtimal dışı

⁹³ TDA, 571-35231-138611-211.

⁹⁴ BCA, 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, 49-75-16. TDA, 553-42951-43033-4.

⁹⁵ Köstem, "Ailesinden Birinin Gözüyle Vasıf Çınar," 46.

⁹⁶ Akca, "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar," 102-103.

görmemek lazım geldiğini, söylemiştir. Litvinov, Vasıf Bey'in düşüncelerine katıldığını; ancak Almanya'nın doğu sınırlarını hallettikten sonra yine Fransa'ya düşman olacağı ve saldıracağı düşüncesini belirtmiş; Vasıf Bey de bunun uzak bir gelecekte mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Vasıf Bey, bugünkü olaylara bakarak harici siyasette birkaç sene sonrası için dahi kehanette bulunulamayacağını, bugünkü siyasi gerçeğin gösterdiğine göre Almanya ile Fransa arasında bir yumuşamanın söz konusu olabileceğini ifade etmiştir. Bu konuların akabinde Yugoslavya'nın durumunun da konuşulduğu görüşme böylece sonlandırılmıştır.⁹⁷

Ardından Moskova'daki İtalya büyükelçisi ile 28 Ocak'ta bir görüşme gerçekleştiren Vasıf Bey, görüşmenin sonunda elçiye Türkiye'nin Sovyet İttihadı aleyhine hiçbir vakit politika takip etmeyeceğini kesin ve açık bir şekilde bildirmiştir.⁹⁸ Bu açıklama Sovyetlerle kurulan dostane ilişkilerin yanı sıra, o günkü Türk dış politikasının yayılcı/revizyonist çizgiden uzak durduğunu ve bu konuda Sovyet politikalarıyla ortak bir bakışa sahip olduğunu da kanıtlamaktadır. Bahsi geçen görüşmenin bu yönüyle Sovyet kamuoyunu memnun ettiği açıktır. Bu minvalde, söz konusu görüşmeden bir gün sonra yapılan Sovyetler Birliği Kongresi'ne Vasıf Bey de davet edilmiş; burada Molotov'un Türk dostluğunu da ihtiva eden konuşmasını takiben, kongre üyeleri tarafından Vasıf Bey lehine şiddetli alkışlar eşliğinde tezahüratlar yapılmıştır. Bunun üzerine kendisine ayrılan yerden ayağa kalkan Vasıf Bey Stalin'e dönerek bütün kongre üyelerini onun nezdinde saygıyla selamlamıştır. Hemen ardından kongreyi izleyen Fransız ve İtalyan elçiler de Vasıf Bey'i tebrik edeceklerdir. Vasıf Bey ertesi gün Sovyet Hariciye Komiseri Litvinov'a bir mektup yazarak şunları dile getirecektir:

"Memleketim bu çok samimi tezahürün Türk Milletinin Sovyet İttihadı milletleri için zeval bulmaz bir sevgi ile dolu kalbinde derin ve silinmez izler bırakacağını bildirerek sevgi ve saygılarımın ve büyük dost memleketin saadet ve büyüklüğünü ve büyük Şefi Mösyö Stalin'in sıhhati için en kalbi temennilerde bulunduğumun Kongre Riyasetine bildirilmesini rica ederim."⁹⁹

Görüldüğü üzere, Vasıf Bey'in Moskova'daki faaliyetleri iki ülkenin birbirleriyle olan müttefikliğine uyumlu olacak şekildedir. Buna ek olarak, yapmış olduğu konuşmalardaki mesajlarıyla da Vasıf Bey, söz konusu olumlu ilişkileri geliştirici bir etki yaratabilmiştir. Bu bağlamda Vasıf Bey, 25 Şubat 1935 tarihinde Krestinski ile Avrupa'daki son gelişmeler hakkında başka bir görüşme gerçekleştirmiş; burada "Sovyet Rusya'nın İngiltere ve Fransa'nın izlediği siyaset karşısında dikkatli olması gerektiğini, Fransız gazetelerinin şimdiden Rusya'yı unutarak İngiliz-Fransız anlaşmasından ve İtalya cephesinden bahsettiklerini" söylemiştir.¹⁰⁰ Bu uyarı ile Türkiye, Sovyetlere karşı iyi komşuluk ilkesi doğrultusunda ve dost bir ülke olarak yaklaştığını bir kez daha göstermiş olacaktır. Aynı günün akşamında, Sovyet Savunma Komiseri Vorosilov tarafından kendi evinde tertiplenen ziyafete davet edilen Vasıf Bey, yemekten sonra Vorosilov'un isteği üzerine Türk-Sovyet dostluğu hakkında Türkçe konuşma yapmıştır; bu konuşma ev sahibi

⁹⁷ BCA, 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, 248-680-1, Dosya Ek: 431.

⁹⁸ TDA, 571-35231-138609-21.

⁹⁹ TDA, 571-35231-138611-132.

¹⁰⁰ TDA, 571-35411-138947-8.

tarafından ses kaydına alınmıştır.¹⁰¹

Yaklaşık bir hafta sonra Vasıf Bey, 1 Mart 1935 tarihinde Litvinov ile yeni bir görüşme daha yapmıştır. Görüşmede Litvinov özetle: Şark Misakı'nın yapılması için İngiltere'nin ciddiyetle ısrar edeceğine inanmadığını, Londra kararlarından Tevfik Rüştü Aras'ın memnun olmadığını bildiğini, İngiltere'nin Türkiye, Akdeniz ve Güney Avrupa'daki, İtalyan tehdidine ve savaş çıkma ihtimaline bakışını merak ettiğini söylemiştir. Romanya'nın ve Yugoslavya'nın içine gireceği bir paktın İtalya tarafından kabul görmeyeceğini, Türkiye'nin Roma Büyükelçisinin İtalyan adalarının askersizleştirilmesi konusunda Sovyet elçisi ile bir görüşme yaptığını, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisinin Alman entrikalarına yardımcı olmasını garip gördüğünü, belirtmiştir. Litvinov bu konular hakkında Vasıf Bey'e sorular sormuş ve bilgi edinmek istemiştir. Vasıf Bey ise bahsedilen konular hakkında kendisinin bilgi sahibi olmadığını söylemiştir ki toplantı sonrasında Türk Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği sitemkâr yazıda, yukarıda anılan gelişmeler hakkında kendisine bilgi verilmemiş olmasını eleştirecektir. Zira kendisinin aktardığına göre Moskova'da bu koşullarda kuracağı diplomatik ilişkilerde zor durumlarla karşılaşmaya devam etmesi pek mümkün olabilecektir.¹⁰²

Aktarılan bilgilerden yapılabilecek sağlıklı bir çıkarıma göre, iki devlet arasındaki ilişkiler ne denli ortak çıkarlara ve bakış açılara sahip olunursa olunsun, günün sonunda diplomasinin kaygan zeminini de içerdiğini unutmamak gerekir. Zira Türk-Rus ilişkileri ideolojik bir ortaklıktan beslenmemekte; ortaklık kurulan temel konular sayılmazsa, çatışmaya dönüşme olasılığı taşıyan maddeleri de kapsamaktadır. Örneğin, Türk dış politikası esas yönüyle, Batı ile olan sorunları çözerek buradaki büyük devletlerle daha yakın ilişkiler geliştirebilmeyi, Avrupa medeniyetine kendisini kültürel ve sosyal açılardan daha yakın konumlandırabilmeyi hedeflemektedir.

Tüm bunlara karşın Vasıf Bey'in Moskova'daki görevi olumlu sonuçlar doğuracak şekilde seyretmeyi sürdürmüştür. Buna göre, 1 Nisan 1935 tarihinde İngiliz Elçiliği tarafından verilen resmi davette Voroşilov ile samimi bir sohbet gerçekleştiren Vasıf Bey, muhatabından Atatürk ve İnönü hakkında defaatle övgü dolu sözler işitmiş; bundan da öte, "Bütün tarihten öğrendiğim hakikat şudur ki: Türk Milleti kadar asil ve büyük hiçbir millet yoktur." sözleriyle onurlandırılmıştır. Bunun ardından Voroşilov'un "bir akşam yemeğinde ya sizde ya bizde bulaşalım" sözü üzerine Vasıf Bey'in "Evlerimiz müteakiben birbirimizindir. Sıra benimdir. Bende buluşalım." sözü Voroşilov tarafından memnuniyetle kabul edilmiştir ki ikili arasında geçen bu konuşmalara, davette bulunan diğer elçilerin, özellikle de İngiltere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Anthony Eden'in tanıklık etmesi dikkate değer bir ayrıntı sayılmalıdır.¹⁰³ Bu geceyi takip eden günlerde yukarıda değinilen olumlu sonuçlar somutluk kazanmaya başlayacak, Vasıf Bey tarafından Ankara'ya gönderilen yazıda; yakın bir gelecekte, ülkelerinde çok meşhur olan iki Sovyet tayyare uzmanı ile beş tayyarenin Türkiye'ye gönderileceği bildirilecektir.¹⁰⁴

Sonraki süreçte, Vasıf Bey tarafından Türk büyükelçiliğinde verilen davette

¹⁰¹ Köstem, "Ailesinden Birinin Gözüyle Vasıf Çınar," 47.

¹⁰² TDA, 571-35786-141200-3.

¹⁰³ TDA, 571-35231-138609-18.

¹⁰⁴ TDA, 571-24760-107665-6.

Türkiye'ye gidecek olan Sovyet sanatçıları ağırlanmıştır. Söz konusu davete ayrıca Sovyet Maarif Komiseri Bubnov, Hariciye Komiser Yardımcısı Krestinski, Sovyet Maarif ve Hariciye üst düzey görevlileri, ülkedeki tiyatro müdürleri, akademi üyeleri ile Moskova'nın ileri gelen tiyatro, müzik ve sinema sanatçıları katılacaktır. Ses sanatçıları tarafından küçük bir konserin de verildiği bu davette yaptığı konuşmada Vasıf Bey: Ankara'ya gidecek olan Rus sanatçıların bu kentte çok samimi bir dostluk havası içinde yaşayacaklarını, yüksek sanatlarının çok takdir edileceğini, Türkiye'de müzik reformu yapıldıktan sonra dost bir memleketin ilk defa olarak böyle bir heyet göndermesinin bütün Türkleri çok mütehassis edeceğini ve son olarak da Türk-Sovyet dostluğunun Türk milletinin kalbinde sağlam suretle yerleştiğinin buraya giden sanatçılar tarafından bizzat görüleceğini" ifade edecektir. Bu konuşmaya karşılık olarak kürsüye gelen Krestinski de samimi bir cevapla; "Her Rus'un bir Türk evinde kendini evinde hissettiğini" söyleyecek, Türkiye ve Atatürk hakkındaki samimi temennilerini tekrar edecektir.¹⁰⁵

Bu davetin ardından Türkiye'ye uğurlanan Sovyet sanatçılar bu ülkede İstanbul, Ankara ve İzmir'de kültürel faaliyetler icra ederek iki ülke arasındaki kültürel yakınlaşmaya katkı sağlayacaklardır.¹⁰⁶ Bu olaydan birkaç gün sonra 11 Nisan'da ise Vasıf Bey, bu kez de Vorosilov şerefine bir akşam yemeği tertipleyecek, burada; Sovyetler Birliği Genelkurmay Başkanı General Yegerov, General Budiyeni, General Lengovi, Hariciye Komiser Yardımcısı Krestinski, Savunma ve Hariciye Komiserlikleri üst düzey devlet adamları ile eşleri ağırlanacaktır.¹⁰⁷

19 Nisan'a gelindiğinde Vasıf Bey, Krestinski ile görüşmüş, bu görüşmede ikili, Şark Misakına ve/veya Fransa ile yapılacak anlaşmaya İtalya ve Küçük İtilaf (Antant)'ın ve de Baltık devletlerinin katılıp katılmayacağına dair çıkan haberler hakkında konuşmuştur.¹⁰⁸ Ardından 23 Nisan'da, Konya Milletvekili Muzaffer Göker ve beraberindeki heyet Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu heyet, Moskova'da Vasıf Bey'in de kendilerine eşlik etmesiyle Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı Krestinski, Maarif Komiseri ve Yardımcısı, Ziraat Komiser Yardımcısı ve teşekkülleri, VOKS teşkilatı ile tayyare ve kimya kuruluşları, okullar, basın-yayın kuruluşları ve bazı akademi üyeleriyle temaslar kurmuştur.¹⁰⁹ Vasıf Bey başkanlığındaki Türk milletvekili ve gazetecilerden oluşan söz konusu heyet, Moskova'da ayrıca Tusine tayyare kulübünü gezmiş; Tusine tayyare meydanındaki planör uçuşlarını ve paraşüt atlayışlarını izlemişlerdir.¹¹⁰ Aktarılan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, dönem boyunca kurulan Türk-Sovyet ilişkilerinin içeriği ile Türkiye'nin o dönemki iç politik öncelikleri ve inkılap hareketleri arasında doğrudan bağlantılar bulunabilir. Bu bakımdan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında otuzlu yıllarda kurulmuş olan dostluğun çerçevesi, yukarıda da değinildiği üzere, yalnızca siyasi bir ortaklıkla sınırlı kalmamış; kültürel ve sosyal alanları da kapsayan bir alana yayılmıştır. Bu bağlamda Vasıf Bey'in Moskova'da katıldığı bir sonraki davet de bu

¹⁰⁵ TDA, 571-35962-141904-11.

¹⁰⁶ TDA, 571-35962-141904-9; TDA, 571-35962-141904-10; TDA, 571-35962-141904-8; TDA, 571-35962-141904-7; TDA, 571-35962-141904-6; TDA, 571-35962-141904-3.

¹⁰⁷ TDA, 571-35231-138609-17.

¹⁰⁸ TDA, 571-35040-138300-114.

¹⁰⁹ TDA, 571-35231-138609-16; TDA, 571-35231-138609-15; *Yeni Asır*, 7 Mayıs 1935, 4.

¹¹⁰ *Ulusal Birlik (İzmir)*, 5 Mayıs 1935, 1.

çerçevede değerlendirilebilir. Buna göre, 28 Mayıs'ta Moskova Operası'nda gerçekleşen konserde, Türkiye'ye konser vermek üzere gönderilen Sovyet sanatçılar Türkiye'de sergiledikleri performansları tekrarlamak üzere bu kez de Moskova'da sahne alacaklardır. Konserde, Vasıf Bey dışında, ülkedeki bütün elçilik heyetleri ile kalabalık bir halk topluluğu da hazır bulunmuştur. Müdür yardımcısı Arkenov konserden önce sahneye çıkmış; Türkiye'de karşılaştıkları samimiyetten, Atatürk ve İsmet İnönü'nün kendilerine gösterdikleri lütuf ve nezaketlerden şükranla bahsetmiştir. Bu konuşmasında Türkiye'nin dikkat çeken gelişimini ve kültür alanındaki başarılarını takdirle gözlemlediklerini aktaran Arkenov'un ardından ayağa kalkan Vasıf Bey kendisine teşekkür ederek izleyicileri selamlamıştır. Konserde sanatçılar "*Kazanoğlu*" ve "*Bülbül*" isimli Türkçe şarkılar da söyleyecektir. Konserden sonra Opera Müdürü altmış kişilik bir ziyafet vermiş, Türkiye'nin Moskova büyükelçilik heyeti, Krestinski, hariciye erkânı ve operanın ileri gelenlerinin de hazır bulunduğu yemekte Vasıf Bey ile Opera Müdürü arasındaki samimi konuşmalar sürdürülmüştür.¹¹¹ Ne ki, bu geceden iki gün sonra Vasıf Bey ağır şekilde rahatsızlanarak hastaneye kaldırılacaktır.

5) Vasıf Çınar'ın Moskova'da Vefatı ve Cenazesinin Türkiye'ye Getirilmesi

Hüseyin Vasıf Çınar, 30 Mayıs 1935 akşamı evinde aniden hastalanmış, karnında ve midesinde şiddetli sancılar duymaya ve kusmaya başlamıştır. Sabah saatlerinde Profesör Frongolot tarafından muayene edilmiş, karın bölgesindeki organları kaplayan zarın tahriş olup iltihaplandığı ve bağırsaklarının tıkanık olduğu tespit edilmiştir. Hastayı ayrıca muayene eden Profesör Hertzen ve Bourdenko da aynı teşhisi koymuşlardır. 1 Haziran sabahına kadar bağırsakları temizlemeye yönelik tüm çabalar sonuçsuz kalmıştır. Ağrıları azalsa da Vasıf Bey'in genel sağlık durumu bozulmaya başlayınca Kremlin hastanesine kaldırılmasına karar verilmiştir.¹¹² Burada derhal ameliyata alınan Büyükelçi, bağırsak yolunun tamamen işlevini kaybetmiş olması, karın zarı iltihabı, operasyonun sonuna doğru kalp aktivitesinin düşmesi ve kalbi canlandırmak için yapılan tüm çabaların sonuçsuz kalması neticesinde 2 Haziran 1935 tarihinde vefat etmiştir. Vasıf Bey'in hastalığı ve ölüm nedeni Kremlin hastanesinden alınan resmi raporda bağırsakların tıkanmasıyla birlikte karın zarının iltihabı, organizmanın genel zehirlenmesi, operasyon esnasında kalbin ve solunumun durması olarak tespit edilmiştir.¹¹³ Vefat haberini ilk öğrenen Sovyet Savunma Komiseri Vorşilov, Vasıf Bey'in ölümü üzerine vakit kaybetmeksizin bir taziye telgrafı yayınlarak derin üzüntülerini dile getirmiştir.¹¹⁴ Onun dışında Sovyetler Birliği'nin diğer pek çok üst düzey yöneticisi de Türkiye Cumhuriyeti Devleti yöneticilerine iletmış oldukları başsağlığı mesajlarıyla üzüntülerini dile getirecektir. Öyle ki, söz konusu başsağlığı mesajları takip eden günlerde Türk basınında geniş yer bulacaktır.¹¹⁵

¹¹¹ TDA, 571-35962-141904-2.

¹¹² *Tan*, 4 Haziran 1935, 1.

¹¹³ TDA, 571-35521- 139767-3.

¹¹⁴ Köstem, "Ailesinden Birinin Gözüyle Vasıf Çınar," 48.

¹¹⁵ Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Başkanı Kalinin, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e, Halk Komiserleri Kurul Başkanı Molotov, Başbakan İsmet İnönü'ye, Dışişleri Bakanı Litvinov Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a, başsağlığı mesajlarını telgrafla bildirmişlerdir. Bk., *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1935; 6 ve 8 Haziran 1935, 7; *Akşam*, 3 Haziran 1935, 2; *Ulus*, 3 Haziran 1935, 1.

Vasıf Çınar'ın Türk bayrağına sarılı tabutu 3 Haziran 1935 tarihinde Kremlin hastanesinden büyükelçilik binasına getirilmiştir. Bu esnada herhangi bir tören yapılmamasına karşın gerek Sovyetler Birliği'nden gerekse diğer ülkelerden birçok devlet adamı ve diplomat hazır bulunmuştur. Daha sonra büyükelçilik binasında yapılan törene pek çok ülke devlet adamı ve diplomat katılmıştır.¹¹⁶ Çınar'ın naaşı elçilikte yapılan merasimden sonra 4 Haziran 1935 tarihinde Kurski tren istasyonuna getirilmiş, burada, Türk elçilik görevlilerince taşınan tabut, özel olarak hazırlanmış olan vagona konulmuştur. Tren ilkin Sivastopol'a hareket etmiştir.¹¹⁷ İki gün sonra Sivastopol'a ulaşan Vasıf Çınar'ın naaşı, cenazeyi karşılayanlar tarafından saygıyla karşılanmıştır.¹¹⁸ Sovyet hükümeti, Türkiye ile kurduğu iyi ilişkilerde büyük katkıları bulunan Vasıf Çınar'ın naaşını İstanbul'a bir Rus savaş gemisi ile göndermeyi istemiştir. Sovyetler, Vasıf Çınar'ın naaşının İstanbul'a götürülmesi için Chervonaya Ukraina* isimli savaş gemisini görevlendirmiştir. Adı geçen Sovyet Rus savaş gemisi 6 Haziran günü Sivastopol'dan Türkiye'ye ulaşmak üzere hareket etmiş, bu gemiye refakat etmekle görevlendirilen Türk Donanmasına ait savaş gemilerinden Kocatepe ise söz konusu görevini yerine getirmek üzere Haydarpaşa Limanı'na değin Chervonaya'yı takibini sürdürecektir.¹¹⁹ Buna göre, görev emrini alan Kocatepe, Chervonaya Ukraina kruvazörünü 7 Haziran 1935 tarihinde saat 06.12 sularında karşılaşmıştır. İki muhrip saat 07.32 sularında Büyükdere önüne demir atmıştır.¹²⁰ Büyükdere önlerinden 11.50 sularında hareket eden gemiler 12 buçuk civarında Dolmabahçe önüne ulaşmıştır. Kız Kulesi önüne varıldığında, Chervonaya Ukraina kruvazörü top atışlarıyla İstanbul'u selamlamıştır. Selimiye Kışlası da bu top atışlarına top atışıyla karşılık vermiştir. Önce Chervonaya Ukraina kruvazörü Haydarpaşa'nın biraz açığına demir atmış, sonra hemen yakınına Kocatepe demir

¹¹⁶ Vasıf Çınar'ın Türk bayrağına sarılı tabutunun büyükelçilik binasına getirilmesi esnasında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov, Savunma Bakanı Voroşilov, Dış Ticaret Komiseri Rozengoltz, İtalya'nın Moskova Büyükelçisi Attoliko, İran Büyükelçisi Said, Afgan Büyükelçisi Abdülhüseyin Han Aziz hazır bulunan devlet adamı ve diplomatlardır. Büyükelçilik binasındaki törene İtalyan büyükelçisi Attoliko, Amerikan büyükelçisi Bullitt, Afgan büyükelçisi Abdülhüseyin Han Aziz, Çin büyükelçisi Yen, Romanya büyükelçisi Ciuntu, Fransa maslahatgüzarı Payard, İran maslahatgüzarı Saed, Yunanistan maslahatgüzarı Stefano ve Uruguay maslahatgüzarı Nosa katılmıştır. Bk., *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1935, 4.

¹¹⁷ Büyükelçi Vasıf Çınar'ın naaşının büyükelçilik binasından Kurski tren istasyonuna getirilirken geçtiği güzergâhtaki halk tarafından cenaze korteji selamlanmıştır. Tabut, Türk bayrağına sarılı şekilde top arabasına konarak tren istasyonuna nakledilmiştir. Kortejin başında askeri bando ve kütüphane almıştır. Askeri Ataşe Enver Bey vasıf çınarın madalyalarını ipek bir yastık üstünde taşımıştır. Kortejde Türkiye'nin maslahatgüzarı Nurettin Pınar, tüm elçilik görevlileri Sovyetler Birliği adına Litvinov bulunmuştur. Diğer ayrıntılar için bk. *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1935, 1, 7, 9; 6 Haziran 1935, 5; *Akşam*, 5 Haziran 1935, 2; *Ulus*, 4 Haziran 1935, 2.

¹¹⁸ Sovyetler Birliği'nin Karadeniz Filosu Komutanı Kojanov, Merkez Yürütme Komitesi Başkan Yardımcısı Bay Çaryi, Kırım Halk Komiserleri Başkan Yardımcısı Bay Milukov, Sivastopol Belediye Başkanı Bay Harçenko cenazeyi selamlayanlar arasında bulunmuştur. Bk., *Ulus*, 8 Haziran 1935, 5.

* Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Amiral Nakhimov adıyla kazağa konulan ve 1915 yılında suya indirilen gemi 8400 ton ağırlığında kruvazör sınıfı bir savaş gemisi olup İkinci Dünya Savaşı'nda Odessa ve Sivastopol Kuşatması esnasında Rus ordusunu denizden desteklemiştir. Sivastopol'de Alman hava kuvvetlerinin saldırısı sonucunda ağır şekilde yaralanmış, ancak batmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Aleksandr Solovyev, "Zvezda «Chervony Ukrainy». İstoriya Sovetskogo Krejsera," *Sankt-Peterburgskie Vedomosti*, erişim 16.09.2025, https://spbvedomosti.ru/news/nasledie/zvezda_chervony_ukrainy_istoriya_sovetskogo_krejsera/

¹¹⁹ Uyaniker, "Cumhuriyet Devri Diplomat Naaşlarının Nakillerinde Savaş Gemilerinin Kullanılması Örnekleri: Sovyet Rusya Büyükelçisi Vasıf Çınar ve Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Münir Ertegün'ün Naaşlarının Türkiye'ye Getirilmesi," *History Studies* 12/3 (2020): 935; *Tan*, 7 Haziran 1935., 1.

¹²⁰ Kocatepe Muhribinin Chervonaya Ukraina kruvazörünü karşılamak için yaptığı hazırlıkların ayrıntıları için bk., Lalahan Deniz Genel Arşiv Müdürlüğü (LDGAM), Gemi Journalleri Bölümü (Gjb), Kocatepe Muhribi Gemi Journalı (KMGJ), Kayıt No (Kytn.): 34994, Tarih (T): 30-31 Mayıs, 1, 2, 3, 4, 5 Haziran 1935; LDGAM., Gjb., KMGJ, Kytn: 34994, T: 6 Haziran 1935; LDGAM., Gjb., KMGJ, Kytn: 34994, T: 6 Haziran 1935.

atmıştır. Saatler 13.02'yi gösterdiğinde her iki gemi de yerine sabitlenmiştir. Bundan sonra 57 numaralı Tarabya Vapuru Rus savaş gemisine yanaşmıştır.¹²¹

Vaporda bulunan sivil ve askerler, Rus savaş gemisine geçtiklerinde Tümamiral Ralli ve Sovyet Dışişleri Komiserliği görevlilerinden Miller tarafından karşılanmış, Türk heyetine, Sovyet Hükümeti adına taziyeler bildirilmiştir. Bu sırada Vasıf Çınar'ın naaşı Türk bayrağına sarılı olarak geminin kıç güvertesine konmuştur. Güvertenin her tarafı çelenklerle kaplanmıştır. Ayrıca güvertede Türkçe yazılı iki levha Türk devlet adamlarının, bürokratlarının ve basınının dikkatini çekmiştir. Sovyetler tarafından Türkçe yazılan birinci levhada, "Büyük Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyükelçisi muhterem Vasıf Çınar'a ebedi hürmetler."; ikinci levhada ise, "Sovyet Şuraları İttihadı kıymetli dost, Türkiye Büyükelçisi Vasıf Çınar'ın ebedi hatırasını tebci eder" ifadelerine yer verilmiştir.¹²² Rus kruvazöründeki taziye takdim merasimi¹²³ müteakip naaşın bulunduğu yere gidilmiş ve burada 3 dakika saygı duruşunda bulunulmuştur. Saygı duruşunun ardından Rus savaş gemisinde bulunan askeri bando cenaze marşları çalmaya başlamıştır. Sovyet donanmasına mensup askerler tarafından Vasıf Çınar'ın naaşı Tarabya vapuruna götürülmüştür. Naaş vapura konulurken Türk heyetiyle birlikte Tümamiral Ralli ve Chervonaya Ukraina kruvazörünün komutanı Kuznitsov da vapura geçmiştir. Vapur hareket ederken Chervonaya Ukraina kruvazörü top atışı yapmıştır. Sonrasında Tarabya vapuru Haydarpaşa rıhtımına yanaşmıştır.¹²⁴ Haydarpaşa Gari'nda bando matem marşları çalarken Merhum Büyükelçi Vasıf Çınar'ın cenazesi giriş yapmıştır. Cenazeyi taşıyacak tren, naaşı taşıyacak özel vagona yerleştirildikten sonra Ankara'ya ulaşmak üzere yola çıkmıştır.¹²⁵ Cenaze töreninin bitiminden sonra Sovyetler Birliği Karadeniz Filosu Komutanı Tümamiral Ralli ve Chervonaya Ukraina kruvazörü komutanı Kuznitsov İstanbul Valiliğini, Vali yardımcısı da Chervonaya Ukraina kruvazörünü karşılıklı olarak ziyaret etmişlerdir.¹²⁶ Chervonaya Ukraina kruvazörünün İstanbul'dan demir alma zamanı geldiğinde kendisine yine Kocatepe destroyeri, Boğaz'ın çıkışına kadar refakat etmiştir.¹²⁷ Merhum Moskova Büyükelçisi Vasıf Çınar'ın naaşı 8 Haziran 1935 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. Saat 15.40 sularında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın yaptığı konuşmayla tören başlamıştır. Aras, konuşmasında; "Ölümün teselli kabul etmez, fakat dost ellerde dost gibi, kardeş gibi dikkatle bakılarak, sevilerek, sayılarak bakılmış olman belki bizim için bir tesellidir"¹²⁸ sözleriyle hem Vasıf Çınar'ı yüceltmiş hem de Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi komşuluk ilkesine dayandığını vurgulamıştır.

Vasıf Çınar, cenaze töreninin ardından Cebeci Mezarlığı'na defnedilmiştir. Defin işlemi tamamlandıktan sonra, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda başta olmak üzere, törene katılanlar Çınar ailesinin fertlerine bir kez daha başsağlığı dilemiştir.¹²⁹ Türkiye, Vasıf

¹²¹ LDGAM., Gjb., KMGJ., Kytn.: 34994, T: 7 Haziran 1935; *Cumhuriyet* 8 Haziran 1935, 1, 7; *Ulus*, 8 Haziran 1935, 1.

¹²² Uyaniker, "Cumhuriyet Devri Diplomat Naaşlarının Nakillerinde," 937.

¹²³ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1935, 1.

¹²⁴ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1935., 7.

¹²⁵ *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1935, 1, 8; 8 Haziran 1935, 1, 7; *Ulus*, 7 Haziran 1935, 1; 8 Haziran 1935, 1, 2, 5.; *Akşam*, 8 Haziran 1935, 1, 4.

¹²⁶ *Akşam*, 8 Haziran 1935, 4; *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1935, 7.

¹²⁷ LDGAM., Gjb., KMGJ., Kytn.: 34994, T: 7-8 Haziran 1935.

¹²⁸ Köstem, "Ailesinden Birinin Gözüyle Vasıf Çınar," 48.

¹²⁹ *Akşam*, 9 Haziran 1935, 2; *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1935, 1, 6; *Ulus*, 9 Haziran 1935, 1, 3, 4.

Çınar'ın cenazesinin ülkeye nakli sırasında Sovyetlerin dostane davranışlarına karşılık teşekkür etmek için Moskova Büyükelçiliğine Sovyet üst düzey yöneticilerini ziyaret etme görevi vermiştir. Moskova Büyükelçiliğinde görevli Maslahatgüzar Nurettin Pınar tarafından Sovyet Dışişleri Komiseri Kristinski ziyaret edilerek kendisine teşekkür edilmiştir. Ziyaret esnasında Kristinski, "Türkiye'nin ve merhum Büyükelçimiz Vasıf Bey'in Sovyet hükümetinin dostları olduğundan, yapılan merasimin gayet doğal karşılanması gerektiğini" belirtmiştir.¹³⁰ Moskova Maslahatgüzarı Nurettin Pınar 16 Haziran 1935 tarihinde Sovyet Savunma Halk Komiseri Vorosilov'a yarım saati aşan bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Pınar, Vasıf Çınar'ın vefatı sonrası merhumun naaşının Sovyetler tarafından Türkiye'ye getirilmesinden ve Sovyetlerin göstermiş olduğu yoğun ilgiden dolayı Türk Hükümeti'nin gerek kendisine gerek Sovyetlerin Karadeniz Filosu'na ve filo kumandanlarına, zabitanlarına ve mürettebatına teşekkürlerini bildirmiştir. Vorosilov ise Nurettin Pınar'a şunları demiştir:

"... Türk Hükümeti'nin bu teşekkürünü bugün Karadeniz Filosuna tebliğ edeceğim. Vasıf Çınar çok iyi bir adam, mümtaz bir diplomat ve gerek şahsımın gerekse Sovyet İttihadı'nın bir dostu olmuştur. Vefat haberine günlerce inanamadım. Vasıf Çınar'ın hastalığını meşhur bir askeri operatöre sordum. O da bana bu hastalığın affetmez bir hastalık olduğu cevabını verdi. Türk gençliğini tanıyorum ve beğeniyorum, Türkiye'nin Vasıf Çınar gibi birçok adam yetiştireceğine eminim. Başbakan İsmet İnönü'nün cenaze merasimine bir rahatsızlığından dolayı katılamadığımı öğrendim. Kendilerine selamlarımı ve daima çalışma sahalalarında dinç ve neşeli olarak bulunmalarını bir temenni değil dostane bir tavsiye olarak bildirmenizi rica ediyorum..."¹³¹

Sonuç

Türk Bağımsızlık Savaşı sırasında Türk-Rus ilişkileri, önceki dönemlerin politik koşullarıyla kıyaslanamayacak ölçüde keskin bir dönüşüm geçirmiştir. İki ülke arasında biraz da zorunlu bir yakınlaşmanın yaşandığı bu dönem, her iki kadim ulusun da yeni birer devlet kurma sürecine denk gelmiştir. Dostluk zemininde bir müttefiklik kurmaları adına oldukça uygun koşulların bulunduğu bu dönem, diğer yönüyle ise her iki ülkenin de henüz iç meselelerini tam olarak çözememiş oldukları bir aşamadır. Öyle ki bu süreçte Rusya'da, Çarlık-Sovyet iç savaşı devam etmektedir. Aynı dönemde Türkiye'de ise hem yeni bir devletin oluşumu aşamasında gözlenebilecek iç rekabetler hem de Yunanlılara/İngilizlere, Fransızlara ve İtalyanlara karşı fiili bir savaş durumu mevcuttur. Ortak dış düşmanlara sahip bu iki çiçeği burnunda devlet böylece doğal bir müttefik adayı olacaktır. Buna karşın, Türkiye ile Rusya'nın yönelmiş bulunduğu ideolojik yörüngeler örtüşmemektedir ki buna bağlı olarak, kurulmakta olan yakın ilişkiler kırılğan bir zeminde ilerleme olasılıklarını beraberinde getirecektir. Yine de bu iki yönetimin dönem boyunca sahip oldukları güncel ve pratik ihtiyaçlar, daha pragmatik ve öncelikli bir birlikteliği gerektirmiş; böylelikle Ankara'nın, Millî Mücadele Dönemi süresince en doğrudan askeri, mali ve politik destek kaynağı Bolşevik rejimi olabilmıştır.

Rusya'daki iç savaş, Türkiye'deki bağımsızlık savaşı sona erdikten sonra her iki

¹³⁰ TDA, 571-35521-139767-10.

¹³¹ TDA, 539-219577-213348-0.

coğrafyada da yeni birer devlet teşekkül etmiş, bu iki ülkenin siyasi iktidarlarının kimler olacağı resmi ve hukuki netliğe kavuşturulabilmiştir. Söz konusu yeni dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika stratejisi, içeride yapılmakta olan inkılap hareketlerini önceleyici bir mahiyet taşıyacak; bununla birlikte anti-revizyonist bir yörüngeye yerleşecektir. Dış politika bağlamında aynı doğrultuda ilerleyen Ruslar bu bakımdan Türkler açısından kaçınılmaz bir mütteftir. Benzer şekilde, Sovyet yönetimi de Batılı devletlerle arasındaki kökten ideolojik farklılığın kendi ülkelerini yalnızlaştırmasını istememekte, ideolojik olmasa da stratejik ortaklıklar kurabilmeyi istemektedir. Zira yeni dönemde Sovyetlerin öncelikli amacı içerideki yönetim mekanizmasına istikrar kazandırabilmektir. Yine de Millî Mücadele Dönemi'yle ilgili olarak söz edilen yol ayrımı olasılığı bu dönemde de mevcut durumdadır. Bu çerçeveden bakıldığında, yeni Türk devletinin önemseydiği amaçlardan biri Batı ülkeleriyle arasındaki geçmişten kalan sorunları çözümlenebilecek olacaktır. Öyle ki "Batılılaşma" ilkesinde somutluk kazandığı üzere, bu medeniyetin ideolojik/toplumsal ilkelerine yakın bir konum almak isteyen Türkler, uzun erimde Batı medeniyeti ekseninde ilerleyebilme isteğindedir. Buna karşın Sovyet rejimi ile Batılı güçler arasında yeni dönemde keskin bir ideolojik ayrışma ortaya çıkmıştır. Yine de yukarıda özetlenen daha mühim gerekçeler bu iki devletin yeni dönemde de yakın ilişkiler geliştirmesini zorunlu kılacaktır. Dolayısıyla bahsedilen ideolojik ayrışmanın Türk-Rus ilişkilerine yansımaları ve bu iki devletin derin bir rekabet içerisine girmesi ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarıyla birlikte başlayacak, Vasıf Çınar'ın diplomat olarak görev yaptığı yirmili ve otuzlu yıllarda gün yüzüne çıkmayacaktır.

Vasıf Çınar; eğitimci kişiliği ve Atatürk inkılapçılığı sevgisiyle dikkat çekecek bir Türk aydınıdır. Onun karakterini şekillendiren coşkulu mizacıyla yeni Türk devletinin inkılapçı kimliği güçlü bir örtüşmeye sahip olmuş; Millî Mücadele yıllarında, özellikle İzmir'de yaptığı fedakârane çalışmaların da etkisiyle, genç yaşlarında Atatürk tarafından keşfedilerek politikaya kazandırılmıştır. Oluşum aşamasındaki yeni devletin söz konusu kritik süreçlerinde milletvekilliği ve Millî Eğitim Bakanlığı sorumluluklarını yerine getiren Vasıf Bey, bu görevlerini takiben bu kez de çeşitli ülke başkentlerinde büyükelçi sıfatıyla diplomatik hizmetlerde bulunacaktır. Kısa sürelerle de olsa iki defa Moskova'da da büyükelçi olarak görev alan Vasıf Bey, bu yönüyle çalışmanın konusu olan Türk-Rus ilişkilerinin geliştirilmesine çeşitli yönlerden üstün katkılarda bulunabilmiştir. Kendisinin bu görevindeki en büyük şansı, hiç kuşkusuz, iki ülke arasında halihazırdaki iyi ilişkilerin mevcudiyetidir. Bu minvalde, gerekçeleri yukarıda da özetlenen iyi ilişkileri kişisel özelliklerinin de yardımıyla geliştirmeyi başarabilen Vasıf Bey, bu yönüyle gerek Rus gerek Türk kamuoyunda ve basınında saygın bir yer edinecektir. Bu bağlamda çalışma boyunca, kendisinin Moskova'daki çalışmaları ve faaliyetleri detaylı şekilde incelenmiş, sahip olduğu yetkin diplomasi dili hakimiyeti ile olaylara olumlu ve yönlendirici yaklaşımı tespit edilmiştir. Bu nedenle, kendisinin genç yaşta zamansız ölümü her iki ülkede de derin bir üzüntüyle karşılanacaktır. Diğer yönüyle incelenen süreç koşullarında bu ölüm, elbette ki sıradan bir insanın ölümü addedilmemiş; kendisinin üstlendiği sorumlulukla örtüşecek şekilde, diplomatik ve politik ilişkilerle bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki Çınar'ın naaşı, görkemli törenler eşliğinde bir Rus savaş gemisiyle Türkiye'ye ulaştırılmış, Türkiye'de de kendisine yakışır cenaze

merasimleri düzenlenmiştir. Bu sırada doğaldır ki basın üzerinden, dış politikaya yönelik iki ülke arasındaki ilişkilerin durumunu gösteren mesajlar verilmeye devam edilecektir.

Diğer yünden, bu çalışmada Vasıf Çınar'ın Moskova'daki görevi sırasında elde ettiği bazı önemli başarılar tespit edilmiştir; bunlar, iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin biraz daha derinleşmesini ve gelişmesini sağlayacak ölçüde başarılar olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda ilk olarak, Vasıf Bey'in iki devlet arasında yalnızca siyasi dostluğu geliştirmekle kalmadığı, buna ek olarak iki ülke halkları arasında sosyal-kültürel etkileşimi güçlendirmeye yönelik faaliyetlerde de bulunduğu belirtilmelidir. Bu konuda Vasıf Bey'in yapmış oldukları da çalışmanın içeriğinde detaylandırılmıştır. İkinci olarak, Vasıf Bey, eğitimci kişiliğinin de bir yansıması olarak iki ülke arasındaki eğitim faaliyetlerinin gelişimi için çalışmalar yapmış, iki ülkenin eğitim camialarından kişileri oluşturulan heyetler aracılığıyla bir araya getirmiştir. Bunlar dışında, görev süresi boyunca çok sayıda Sovyet kurum ve kuruluşuna ziyaretlerde bulunmuş, Türkiye'de de yapımına başlanacak fabrikaları gezmiş, bu konuda Sovyetlerden kredi alınması için çalışmalar yürütmüştür. Tüm bunların yanı sıra Moskova'daki İngiliz ve Fransız elçileri ile ilişkilerini de dengeli biçimde sürdürebilmiş, aynı anda hem Rusları hem de Avrupalı elçileri rahatsız etmeyen diyaloglar kurabilmiştir. Aktarılan tüm bu nedenlerle Vasıf Bey, Türk dış politikası ve diplomasi tarihinde mümtaz bir yere sahiptir. Bu çalışmada bu durumun belirginliği bir kez daha tespit edilebilmiş, kendisi hakkında yapılacak daha geniş kapsamlı ve detaylı literatür araştırmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, 30-18-1-1, Kararlar Daire Başkanlığı, 13-29-11, Dosya Ek: 107-30.
BCA, 30-18-1-1, Kararlar Daire Başkanlığı, 26-61-5, Dosya Ek: 112-59.
BCA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı, 30-62-2, Dosya Ek:107-44.
BCA, 180-9-0-0/Genel, 114-552-47.
BCA, 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, 1-11-4.
BCA, 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, 47-52-5.
BCA, 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, 49-75-16.
BCA, 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, 248-680-1, Dosya Ek:431.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

TDA, 571-34724-136606-1.
TDA,571-34724-136606-2.
TDA, 571-34758-136104-3.
TDA, 541-44191-209744- 11.
TDA, 541-44191-209744-1.
TDA, 571-35521- 139767-3.
TDA, 556-44626-214260-4.
TDA, 571-35088-134925-17.
TDA, 571-34451-135592-1.
TDA, 571-34451-135589-15.
TDA, 571-34451-135589-14.
TDA, 571-34477-135759-56.
TDA, 571-34450-135634-17.
TDA, 571-34451- 135639- 1.
TDA, 571-34477-135759-43.
TDA, 571-34477-135759-58.
TDA, 571-34477-135747-1.
TDA, 571-34738-136631-11.
TDA, 571-35521-139767-7.
TDA, 571-35049-138249-20.
TDA, 571-35231-138611-211.
TDA, 553-42951-43033-4.
TDA, 571-35231-138609-21.
TDA, 571-35231-138611-132.
TDA, 571-35411-138947-8.
TDA, 571-35786-141200-3.
TDA, 571-35231-138609-18.
TDA, 571-24760-107665-6.
TDA, 571-35962-141904-11.
TDA, 571-35962-141904-9.
TDA, 571-35962-141904-10.
TDA, 571-35962-141904-8.
TDA, 571-35962-141904-7.
TDA, 571-35962-141904-6.
TDA, 571-35962-141904-3.
TDA, 571-35231-138609-17.

TDA, 571-35040-138300-114.

TDA, 571-35231-138609-16.

TDA, 571-35231-138609-15.

TDA, 571-35962-141904-2.

TDA, 571-35521-139767-10.

TDA, 539-219577-213348-0.

Lalahan Deniz Genel Arşiv Müdürlüğü

1935 Yılı Kocatepe Muhribi Gemi Jurnalı

İnceleme ve Araştırma Eserler

Ada, Turhan. "Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922)." *Bellekten* 82/295 (2018): 1077-1151.

Akal, Emel. *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Akca, Serkan. "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf Çınar ve Faaliyetleri." Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2002.

Arıkan, Mustafa. "Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Görülen Bolşevik Eğilimleri ve Kaynakları." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 46 (2024): 239-278.

Arıkan, Zeki. "Vasıf Çınar'ın Yaşamı ve Hizmetlerine Toplu Bir Bakış." *Vasıf Çınar Yaşamı ve Hizmetleri Anma Toplantısı, Türk Eğitim Derneği VII. Anma Toplantısı, Eğitimcilerimizi Anma ve Tanıtma Dizisi: 7*. Yay. haz. Prof. Dr. Cahit Kavcar, 49-55. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1999.

Arslan, Gürbüz. "Yol Ayrımını Derinleştiren Süreçte Türk-Sovyet İlişkilerinde Meydana Gelen Gelişmeler (19 Mart 1945-7 Kasım 1945)." *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi* 9/27 (2021): 139-191.

Aslan, Yavuz. *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)*. C. III. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.

Baran, Tülay Alim. "Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından: Vasıf Çınar." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 17/49 (2001): 171-201.

Bekcan, Umut. "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68 (2013): 73-102.

Bekcan, Umut. "Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması ve Türkiye." *Belgi Dergisi* 2/22 (2021): 241-253.

Benhür, Çağatay. "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 24 (2008): 277-313.

Cebesoy, Ali Fuat. *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*. Yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 2002.

Demirel, Ahmet. *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

- Çakıcı, Nurettin. "Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919-1922)." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 73 (2023): 85-109.
- Çakıcı, Nurettin & Hikmet Öksüz. "Bolşevik Rusların Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri." *CTAD* 32 (Güz 2020): 717-746.
- Gürün, Kamuran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Karpat, Kemal H. *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Köstem, Orhun. "Ailesinden Birinin Gözüyle Vasıf Çınar." *Vasıf Çınar Yaşamı ve Hizmetleri Anma Toplantısı, Türk Eğitim Derneği VII. Anma Toplantısı, Eğitimcilerimizi Anma ve Tanıtma Dizisi: 7*. Yay. haz. Prof. Dr. Cahit Kavcar, 41-49. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1999.
- Murgul, Yalçın. "Osmanlı Devleti İçin Bolşevik İhtilali Neyi İfade Ediyordu?" *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 13/26,(Güz 2017): 4-36.
- Özalper, Mehmet. "Millî Mücadele Döneminde İki Hariciye Bakanı: Bekir Sami Bey (Kunduh) ve Yusuf Kemal Bey (Tengirşek)." *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*. Ed. İrşad Sami Yuca & Hidayet Kara, 479-501. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.
- Tellal, Erel. "Sovyetlerle İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C. I (1919-1980)*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Topal, Coşkun. "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması." *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4/6 (2018): 313-330.
- Topsakal, İlyas. "Tarihi Süreçte Rusya- Türkiye İlişkileri." *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2016): 33-53.
- Sonyel, Salâhi Ramadan. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Şimşir, Bilal. *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- Uğural, Ragıp. "Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru." *Vasıf Çınar Yaşamı ve Hizmetleri Anma Toplantısı, Türk Eğitim Derneği VII. Anma Toplantısı, Eğitimcilerimizi Anma ve Tanıtma Dizisi: 7*. Yay. haz. Prof. Dr. Cahit Kavcar, 34-41. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1999.
- Uyaniker, Ferdi. "Cumhuriyet Devri Diplomat Naaşlarının Nakillerinde Savaş Gemilerinin Kullanılması Örnekleri: Sovyet Rusya Büyükelçisi Vasıf Çınar ve Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Münir Erteğün'ün Naaşlarının Türkiye'ye Getirilmesi." *History Studies* 12/3 (2020): 927-960.
- Yuca, İrşad Sami. *Kara Günler: Enver Behnan Şapolyo ve Millî Mücadele Hatıraları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.

İnternet Kaynakları

- Karabıyık, Hümeyra. "Moskova Antlaşması." *Atatürk Ansiklopedisi* (2024). Erişim 17.06.2026. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/360/Moskova_Antlasmasi

Solovyev, Aleksandr. "Zvezda «Chervony Ukrainy». Istorija Sovetskogo Krejsera." Sankt-Peterburgskie Vedomosti. Erişim 16.09.2025,
https://spbvedomosti.ru/news/nasledie/zvezda_chervony_ukrainy_istoriya_sovetsko_go_krejsera/

Sürelı Yayınlar (Gazeteler):

Akşam.

Cumhuriyet.

Tan.

Ulus.

Ulusal Birlik (İzmir).

Yeni Asır.

The Impact of Vasıf Çınar, Ambassador to Moscow, On the Development of Turkish-Soviet Relations and The Events After His Death

Extended Summary

The historical trajectory of Turkish-Russian relations dates back to the late 15th century, though its deeper roots extend even further. In the 16th and 17th centuries, Russia expanded militarily toward the Black Sea and the Caucasus, sparking rivalry with the Ottoman Empire for regional dominance. From the late 17th to the early 20th century, the two empires engaged in continuous military and political confrontations. During the First World War, the Ottoman Empire sided with the Central Powers while Tsarist Russia fought alongside the Allies. Following the Ottoman defeat, the Allies imposed the severe Armistice of Mudros, sparking widespread resistance in Anatolia, which was galvanised by Mustafa Kemal's arrival in Samsun in May 1919, marking the beginning of the Turkish War of Independence. The October Revolution of 1917 transformed Russian politics, and the Bolsheviks' rise to power created opportunities for alignment with the emerging Turkish nationalist movement. Official diplomatic relations between the Ankara Government and Soviet Russia began in April 1920, when Mustafa Kemal wrote to Lenin proposing cooperation, military aid, and political support. The Soviets responded positively, recognising the Turkish struggle as part of the broader fight against imperialism. This laid the groundwork for formal treaties, starting with the 1920 Treaty of Friendship and culminating in the Moscow Treaty of March 1921, which was the first major international recognition of Türkiye's National Pact and defined Türkiye's modern eastern borders. These agreements highlighted principles of self-determination, anti-imperialism, and mutual solidarity. A subsequent treaty with the Transcaucasian republics, signed in Kars in October 1921, further consolidated these gains. Despite the cooperative beginnings, the relationship was not without tensions. Diplomatic crises arose, such as the 1922 incident when Soviet authorities accused Turkish military attachés in Moscow of espionage, temporarily straining relations. Although the Soviets later apologised, mistrust lingered. Furthermore, the Turkish government grew increasingly wary of Bolshevik influence at home, suppressing communist activities and tightening control over leftist groups. The Ankara government's decision not to consult the Soviets during the Mudanya Armistice negotiations with the Allies also created friction. Nonetheless, Türkiye and the Soviet Union maintained pragmatic cooperation, culminating in the Treaty of Neutrality and Friendship in Paris in December 1925, which sought to balance both countries' concerns in the face of Western powers. The late 1920s and 1930s witnessed deepening economic and cultural ties. Türkiye adopted elements of the Soviet model in its state-led industrialisation, with Soviet experts assisting in drafting the First Five-Year Development Plan and in establishing textile factories. Diplomatic visits, including Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras's 1930 Moscow trip and İsmet İnönü's 1932 state visit, reinforced collaboration. The Soviets extended an \$8 million loan to Türkiye, marking significant economic cooperation. Both countries also coordinated at international platforms, supporting each other on disarmament issues and the revision of the Lausanne Straits Convention, which eventually led to the Montreux Convention of 1936. The article places particular emphasis on the role of Vasıf Çınar, a prominent statesman and diplomat, in shaping Turkish-Soviet relations. Born in İzmir in 1892, Vasıf Çınar was a lawyer, educator, and journalist before entering politics. A committed nationalist, he

played an active role in resisting the Greek occupation of western Anatolia, co-founding the newspaper *İzmir'e Doğru* to support the national struggle. Following the establishment of the Republic, he served as Minister of Education, advocating reforms in higher education and supporting the modernisation of universities. His political career was closely linked with his lifelong friends Mustafa Necati and Hasan Ali Yücel, both key figures in Turkish educational reform. Vasif Çınar's diplomatic career began with postings in Prague and Budapest before he was appointed as Türkiye's ambassador to Moscow in 1928. His first tenure was brief but influential. He quickly established rapport with Soviet officials and the press, projecting Türkiye's commitment to friendly relations and emphasising common struggles against imperialism. His public statements, widely covered in Soviet media, highlighted Türkiye's modernisation efforts, including the alphabet reform, which Soviet officials admired. He adeptly handled sensitive issues, including negotiations with neighbouring states and the Soviet interest in Türkiye's relations with Italy, Greece, and Romania. Though his term ended after the sudden death of Education Minister Mustafa Necati in 1929, necessitating his return to Ankara, Çınar left a strong impression as a capable diplomat. In 1934, Vasif Çınar returned to Moscow as ambassador, this time with a more significant mandate amid heightened international tension. His second tenure saw extensive interaction with Soviet leaders, including Litvinov, Molotov, and Voroshilov. He emphasised Türkiye's neutrality, reassured the Soviets about Ankara's policies, and sought to expand economic, cultural, and military cooperation. He hosted and attended numerous diplomatic events, projecting warmth and mutual respect. Soviet leaders frequently expressed admiration for Atatürk and the Turkish reforms, while Çınar reciprocated with praise for Soviet achievements. His ability to communicate sincerity and foster goodwill further solidified Turkish-Soviet ties during this delicate period. Tragically, Vasif Çınar's diplomatic service was cut short by his sudden death in Moscow in June 1935 due to complications from an intestinal illness. His passing deeply saddened both Turkish and Soviet officials. The Soviets accorded him extraordinary honours, arranging for his remains to be transported to Istanbul aboard the cruiser *Chervonaya Ukraina*, escorted by the Turkish destroyer *Kocatepe*. The solemn ceremonies in Moscow, Sevastopol, Istanbul, and finally Ankara symbolised not only respect for Çınar's personal contributions but also the strength of Turkish-Soviet friendship. Turkish leaders, including Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras, underscored the importance of Soviet goodwill during the funeral, interpreting it as a reaffirmation of bilateral solidarity on the eve of the Second World War. In conclusion, the article argues that the evolution of Turkish-Soviet relations during the early Republican era was defined by pragmatism, mutual necessity, and shared opposition to Western imperialism. While tensions occasionally surfaced, both states prioritised stability and cooperation. Vasif Çınar emerges as a central figure in this narrative: an eloquent diplomat, respected by Soviet officials and admired for his sincerity and tact. His personal diplomacy not only deepened relations during his lifetime but also left a lasting legacy, symbolised by the extraordinary Soviet gestures following his death. Ultimately, the episode of Çınar's ambassadorship and funeral highlights how diplomacy was not only about treaties and policies but also about personal connections, mutual respect, and symbolic acts that shaped the political climate of an entire era.

